

# RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA  
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

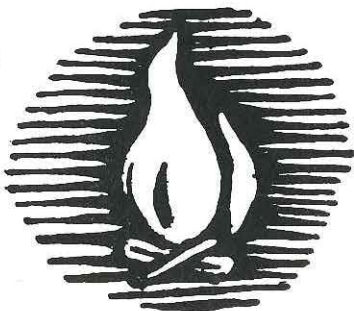
## INNEHÅLL

### ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Professor *Armin Tuulse*, Stockholm: Med Erik Lundberg från lappkäta till funkishus 113  
Docent *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: Problem kring kyrklig skrud ..... 118  
Erik Andrén m. fl.: Guld och silverstämpelar. Anmäld av museichefen fil. dr. *Bengt Bengtsson*, Lund ..... 122  
Josef M. Greber: Die Geschichte des Hobels. Anmäld av teckningsläraren fil. stud. *Olle Ydstedt*, Malmö ..... 124  
Niilo Valonen: Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund ..... 126  
Sven B. Ek: Den som kommer först till kvarns. Anmäld av arkivarien fil. lic. *Sten-Bertil Vide*, Lund ..... 129  
Everett M. Rogers: Diffusion of innovations.

- Anmäld av fil. lic. *Göran Rosander*, Uppsala 130  
JRO — Volkskunde: Europäische Länder. Beharrung und Wandel der europäischen Volkskultur in der Gegenwart. Anmäld av fil. lic. *Mátyás Szabó*, Lund ..... 133  
Harald Åkerlund: Nydamsskeppen. Anmäld av amanuensen fil. kand. *Nils Nilsson*, Lund .. 134  
Elisabet Stavenow-Hidemark: Svensk jugend. Anmäld av fil. lic. *Sten Åke Nilsson*, Lund 136  
Imre Katona: Historische Schichten der ungarischen Volksdichtung. Anmäld av docent *Anna Birgitta Rooth*, Lund ..... 137  
Kustaa Vilkuna: Zur ältesten Geschichte der Woche. Dens.: Wochenrechnung und Teilung des Jahres in zwei oder vier Teile. Anmälda av *Sigfrid Svensson*, Lund ..... 138

FÖRENINGSMEDDELANDEN ..... 140



RIG · ÅRGÅNG 47 · HÄFTE

4

1964

# *Föreningen för svensk kulturb historia*

Ordförande: Vakant

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

## REDAKTION:

Stiftelsen Skansens direktör professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

*Ansvarig utgivare:* Professor *Gösta Berg*

*Redaktionens adress:* Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

## *Föreningens och tidskriftens expedition:*

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

---

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturb historia valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

---

# RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR  
SVENSK KULTURHISTORIA  
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH  
FOLKLIVSARKIVET I LUND

*1964 ÅRGÅNG 47*

REDAKTION

*GÖSTA BERG · MARSHALL LAGERQUIST  
SIGFRID SVENSSON*

---

STOCKHOLM 1964

# *Föreningen för svensk kulturbistoria*

## STYRELSE

Riksarkivarien *Ingvar Andersson* (v. ordf.), förste intendenten *Marshall Lagerquist* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), professor *Sigfrid Svensson* (Rigs redaktör, adr. Folklivsarkivet, Lund), civilingenjören *Bo Westerberg* (skattm.), Stiftelsen Skansens direktör professor *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegerd Henschen*, förste bibliotekarien *Sam Owen Jansson*, förste antikvarien *Sverker Janson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, f. stadsantikvarien *Tord O:son Nordberg*, hovrättspresidenten *Sture Petrén*, landsantikvarien *Gösta von Schoultz*, kapten *Nils Strömbom*, förste intendenten *Svante Svärström*, professor *Ernst Söderlund*, avdelningschefen *Mats Rehnberg*, f. förste intendenten *Sigurd Wallin*

## REVISORER

Intendenten *Anders Nyman*, fil. dr *K. E. Sahlström*

byrådirektören *Viveka Granlund*

## INNEHÅLL

### UPPSATSER:

Docent <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: Höbågen. Relikt eller novation? .....	65
Der Heubogen. Relikt oder Novation? ....	86
Förste intendenten docent <i>Anna-Maja Nylén</i> , Stockholm, Svensk landsbygd i omvandling. Swedish countryside in transformation ....	1 8
Förste intendenten fil. dr <i>Svanie Svärdström</i> , Stockholm: Dalmålaren Karas Anders Larsson från Nittsjö .....	33
Der Maler Karas Anders Larsson aus Nittsjö, Dalarna .....	49

### STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKT-STYCKEN

Pol. och fil. mag. <i>Per-Axel Hylta</i> , Lund: Silversmeden A. G. A. i Kristianstad .....	92
Professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Medeltidsarkeologi, ett nytt läroämne .....	10
Arkivarien fil. lic. <i>Sten-Bertil Vide</i> , Lund: "Sättugn" i allmogens språk .....	89

### ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Docent <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: Problem kring kyrklig skrud .....	118
Professor <i>Hilding Pleijel</i> , Lund: Värmländskt folkliv i gången tid .....	93
Avdelningschefen fil. lic. <i>Mats Rehnberg</i> , Stockholm: Folkmusiken i Finlands svenskbygder .....	13
—: Undersökningar om järnvägsfolk i Finland .....	97
Professor <i>Armin Tuulse</i> , Stockholm: Med Erik Lundberg från lappkäta till funkishus	113
Olof Andersson: Hur svenska låtar kom till. Anmäld av fil. lic. <i>Jan Ling</i> , Stockholm	13
Otto Andersson: Folkdans A. 1. Se ovan <i>Mats Rehnberg</i> .	13
Erik Andréén m. fl.: Guld och silverstämplor.	

Anmäld av museichefen fil. dr. <i>Bengt Bengtsson</i> , Lund .....	122
Göran Axel-Nilsson: Chalmerska huset i Göteborg. Anmäld av f. förste intendenten fil. dr <i>Sigurd Wallin</i> , Stockholm .....	56
Margarete Braun-Ronsdorf: Modische Eleganz. Anmäld av intendenten fil. lic. <i>Gudrun Ekstrand</i> , Stockholm .....	57
Erik Dahlberg: Teckningarna till Svecia antiqua et hodierna. Anmäld av bibliotekarien fil. dr <i>Anders Hedvall</i> , Göteborg .....	60
Diarium Gyllenianum. Se ovan <i>Hilding Pleijel</i>	93
Sven B. Ek: Den som kommer först till kvarns. Anmäld av arkivarien fil. lic. <i>Sten-Bertil Vide</i> , Lund .....	129
Lars Furuland: Statarna i litteraturen. Anmäld av <i>Mats Rehnberg</i> .	24
Josef M. Greber: Die Geschichte des Hobels. Anmäld av teckningsläraren fil. stud. <i>Olle Ydstedt</i> , Malmö .....	124
Ingegerd Henschen och Sten Blomberg: Svenskt möbellektion 1—3. Anmäld av <i>Sigurd Wallin</i> .	51
JRO — Volkskunde: Europäische Länder. Beharrung und Wandel der europäischen Volkskultur in der Gegenwart. Anmäld av fil. lic. <i>Mátyás Szabó</i> , Lund .....	133
Imre Katona: Historische Schichten der ungarischen Volksdichtung. Anmäld av docent <i>Anna Birgitta Rooth</i> , Lund .....	137
Birgitta Lager: Stockholmskt 1500-tal. Anmäld av fil. dr <i>Sven Ljung</i> , Stockholm ....	100
Hans Lidman: Fäbodlar. Anmäld av <i>Nils-Arvid Bringéus</i> .	23
Erik Lundberg: Arkitekturens formspråk I—X. Se ovan <i>Armin Tuulse</i> .	113
Perti J. Pelto: Individualism in Skolt Lapp society. Anmäld av amanuensen fil. kand. <i>Karin Bergman-Eles</i> , Stockholm .....	103
Everett M. Rogers: Diffusion of innovations. Anmäld av fil. lic. <i>Göran Rosander</i> , Uppsala	130

Elisabet Stavenow-Hidemark: Svensk jugend. Anmäld av fil. lic. <i>Sten Åke Nilsson</i> , Lund	136
Bengt Stolt: Kyrklig skrud. Se ovan <i>Nils-Arvid Bringéus</i> .	118
Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede I. Anmäld av arkivarien docent <i>Brita Egardt</i> , Lund	26
Stenkvista. En socken i Sörmland. Anmäld av docent <i>Phebe Fjellström</i> , Uppsala.	105
Jan-Öjvind Swahn: Jubelfest. Anmäld av <i>Nils-Arvid Bringéus</i> .	29
Ilmar Talve: Arbeit und Lebensverhältnisse der finnischen Bahnbauarbeiter und Eisenbahner. Se ovan <i>Mats Rehnberg</i> .	97
— : Radoilta ja ratojen varsilta [På banvall och järnvägslinje]. Se föreg.	
Niilo Valonen: Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben. Anmäld av professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund	126
Norah Waugh: The cut of men's clothes 1600—1900. Anmäld av <i>Gudrun Ekstrand</i> .	57
Kuusta Viikuna: Zur ältesten Geschichte der Woche. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i> .	138
— : Wochenrechnung und Teilung des Jahres in zwei oder vier Teile. Se föreg.	
Nils G. Wollin: Äggkoppar, äggställare och äggställ. Anmäld av intendenten fil. lic. <i>Eva Nordenson</i> , Stockholm	27
Ørnulv Vorren: Finnmarksamenes nomadisme. Anmäld av <i>Phebe Fjellström</i> .	19
Värmland förr och nu 1959. Se ovan <i>Hilding Pleijel</i> .	93
Harald Åkerlund: Nydamsskeppen. Anmäld av amanuensen fil. kand. <i>Nils Nilsson</i> , Lund	134

## KORTA BOKNOTISER

Blås trumpetare blås, tennfiguren på marsch	108
Bröder Grimm Gedenken 1963	109
Sven Carlquist: En återfunnen Ystadshandskrift från 1500-talet	64
Det 15. Nordiske folkelivs- og folkemindeforskermøde	112
Bo Gustaf Erikson: Kring Fyris	111
Folklig konst i tyg och lera	63
Från Gästrikland 1959—1963	32
Från Sommabygd till Vätterstrand, 7:de saml.	31
Sigurd Grieg: Klappstolens vandring fra Ni-len til Mjøsa	109
Paul Hugger: Amden	111
E. E. Larsson: Swedish commentators on America 1638—1865	31
Nord-Nytt	64
Anna-Maja Nylén: Varför klär vi oss?	110
Ulf Hård af Segerstad: Moderna möbler från Danmark, Finland, Norge och Sverige	108
Smäländska kulturbilder	110
Klaus Thiede: Bauernhäuser in Schleswig-Holstein	111

## FÖRENINGSMEDDELANDEN

Signaturer under rubriken "Korta boknotiser":  
 AWM = Anders W. Mårtensson, B. Sz. = Brita Szegö, G. B. = Gösta Berg, K. S. = Kerstin Sjöqvist, M. L. = Marshall Lagerquist, O. I. = Olov Isaksson, S. S. = Sigfrid Svensson, S. W-n = Sigurd Wallin.

## ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

# Med Erik Lundberg från lappkåta till funkishus

Av *Armin Tuulse*

ERIK LUNDBERG: *Arkitekturens formspråk I—X*. Nordisk Rotogravyr, Stockholm 1945—61. 6268 s., ill.+ 813 pl.

När första delen av Erik Lundbergs Arkitekturens formspråk kom ut 1945, var det meningen, att hela verket skulle omfatta fem band. Slutresultatet blev emellertid tio digra volymer på drygt en halv hyllmeter, omfattande 6268 sidor text, rikt illustrerade med över 4000 textbilder och 813 planscher i djuptryck. Redan ur omfångets synpunkt är det sålunda en helt unik publikation — icke endast i svensk utan i hela Västerlandets konsthistoriska litteratur.

Även innehållsmässigt intar Lundbergs opus en särställning, det skiljer sig i mycket från allt som tidigare skrivits om arkitektur. Som konsthistoriker och utövande arkitekt med monumentvård såsom specialitet är Lundberg framför allt intresserad av byggnadskonstens tekniska problem jämte dess konstnärliga uttrycksmedel. Hans utgångspunkt är den omedelbara verkligheten, en sinnets erfarenhet. Han börjar med träbjälken och stenblocket, leran och muren i deras äldsta, primitiva stadier, för att sedan successivt vidga sin synvinkel. Allt efter som det stora verket framskrider förändras metoden — icke sällan ger författaren också den sociala, politiska och ekonomiska bakgrunden, för att emellertid i sina slutresultat framhäva det som har givit boken dess titel — arkitekturens formspråk.

Första bandet (Den äldre antiken) inledes med djupanalyser av rumsuppfattning och rörelseframställning med Pantheon och Peterskyrkan i Rom som praktexempel. Materialet

flödar sedan rikligt; jämförelserna pendlar mellan primitiva träbyggnader och klassiska monument. Med stor skicklighet framhäver författaren associationsförbindelser mellan arkitektur och rörelsefenomen i det dagliga livet, känslomotsättningar lust-olust, spänning-avslappnande m. m. i samband med människans allmänna kontakt med yttervärlden. Begreppen rytm, takt, tempo förekommer ofta, men nästan aldrig en konkret jämförelse med bestämda musikverk — med ett undantag i ett senare band: Mozarts Trollflöjten. Med hjälp av dessa olika känslöförmågor och tekniska analyser kommer författaren till resultatet, att föreställningarna om gestalt i arkitekturen har dels ett funktionsinnehåll, dels ett stoffinnehåll. På denna väg når han frågeställningen om den konstnärliga, resp. enhetliga formen samt problemet om det sköna. För att kunna besvara allt detta, för att uppleva konstverket, måste man lära sig dess språk, måste låta konstverkets rytm, dess materie, dess verklighet uppsugas av sinnen. Arkitekturens formspråk har sålunda som uppgift att inom olika kulturkretsar och kulturåldrar nå fram till en uppfattning om deras speciella, konstnärliga enhetlighet, att finna en tolkning av olika budskap, att följa dessas framväxande, förvandling och mognande utveckling.

Författaren förlorar sig emellertid icke i tankespekulationer om formernas utveckling och innehåll, utan jämsides med det teoretiska behandlas konkreta byggnadstekniska problem i historiskt perspektiv. Dessa byggnadsanalyser inledes i första bandet med den primitiva hyddan — den första och länge sedan den enda stora byggnadsuppgiften i byggandets världshistoria. Liksom i sina tidigare grundläggande arbeten visar författaren även nu sin för-

kärlek för träarkitekturens olika konstruktioner. Man får en utmärkt översikt över skiftesverk, korsvirke, stavkonstruktion och knuttimring, åtföljda av rikhaltigt och instruktivt bildmaterial. I samband med trähusets utbredningsområde lämnas vida utblickar. Relationerna mellan trä och sten i den grekiska bronsålderns byggnadskonst, likaså soltegel och stolphus i växelverkan hos hettiterna öppnar säregna, givande perspektiv. Även loftbodas, eldhus m. m. från fornskandinaviska gårdar behandlas. När författaren granskar Greklands klassiska byggnadskonst, drar han gång på gång fram jämförelsematerial från Norden och t. o. m. från Karelen. Däremot berörs ej mellanstadierna i kontinentens centrala delar.

Band II (Den yngre antiken 300 f. Kr. — 600) är en direkt fortsättning på första bandet. Huvudvikten ligger dels vid byggnadsverkens tekniska beskrivningar, dels vid den brytningstid som inleddes med kristendomens seger. Här hör framför allt en grundlig redogörelse för valvslagningens utveckling framhävas. Analyser av bostad och städer ger en kulturhistorisk bakgrund till monumentbeståndet i övrigt. En stor uppmärksamhet ägnas åt de tidiga kristna kyrkobyggnaderna med centralkyrkan i spetsen. Märkligt nog finns det viktigaste analysunderlaget — den heliga gravens kyrka i Jerusalem — ej bland de många textbilderna. I övrigt visar bandet den typiskt lundbergska metoden med talrika monumentpresentationer, där tekniska beskrivningar står sida vid sida med djupanalyser av viktigaste verken ur formens synpunkt. Till den sistnämnda kategorin hör Pantheon i Rom, vars undersökning är utförd på platsen i samarbete med hans elever. Ännu mer nyanserad är Sophiakyrkans formanalys, pendlande mellan tekniska och emotionella aspekter. Här talas återigen om ytornas formmusik, interiörens symfoni, ljusets och färgens rytm.

Verkets centrala del tar sin början med band III (Västerlandets medeltid 600—1200). Även nu är författarens huvudsakliga mål att finna konstverkets våglängd. Det gäller sinnets receptivitet, åstadkommen genom omedelbar kontakt med monumenten. Analyserna präglas av en stark subjektivitet, fängslande på samma sätt som Erik Lundbergs vägled-

fick sin avslutning med en ny stilriktning omkr. 1300, då släta murytor börjar dominera, ningar i verkligheten — antingen i de stora katedralerna eller i Nordens enkla landskyrkor. Framställningen är materialrik, vägen går via tidiga byggnadsverk från 500—600-talen till Västerlandets mest kända monument. Men innan författaren når sitt slutmål, analyseras även olika slags träbyggnader. Lundbergs åsikter om relationerna mellan stavbyggnaderna i Norge och Mellaneuropa har delvis blivit bekräftade genom utgrävningar i Tyskland under 1950-talet (t. ex. i Husterknupp i Rheinlandet.) Det nordiska materialet är sålunda berört i olika sammanhang, vilket väl har förorsakat, att kapitlet om Skandinavien under 1000-talet omfattar endast en enda sida. Skandinavien under 1100-talet är likaså knapphändigt berört med huvudvikten på Lunds domkyrka. Detta kan visserligen av svenska läsare kompletteras med författarens andra grundläggande skrifter, framför allt hans *Byggnadskonsten i Sverige I—II* (Nordisk Rotogravyr, 1940—1948). För Arkitekturens formspråk hade det emellertid varit till stor fördel, om Nordens romanska stenarkitektur hade blivit fylligare behandlad, med det rikt presenterade västerländska materialet som bakgrund. I övrigt innehåller band III givande studier om normandiska, tyska och engelska monument, om plantypernas utveckling, valvslagning m. m. Bildkonsten har ofta tagits till hjälp, övergången från romanskt till gotiskt beskrivs på ett fascinerande sätt.

Band IV (Västerlandets medeltid 1200-1450) bildar med det föregående bandet ett sammanhängande helt. Vissa moment betonas här starkare än i de första banden. Detta gäller stadsanläggningar, stadsbyggande och bostadsförhållanden, för att mot denna bakgrund urskilja tidens skiftande världsbild, som kan komma till uttryck i arkitekturen. Bland länderna dominerar Frankrike, där man nu har skapat en arkitektur, som fullt och klart svarar mot den medeltida kristendomens världsbild med dess motsättning mellan kroppen, världen å ena sidan — själen, det andliga å den andra. De tre franska huvudexemplen på detta område — katedralerna i Chartres, Reims och Amiens — har fått en förträfflig lundbergska analys. Den himlasträvande gotiken



fasaden blir ett enda homogent murmassiv, en stabilt orörlig stomme. Liknande egenskaper präglar också interiörerna, som med sina stora fönsteröppningar påminna om jättelika glaslyktor. Allt detta har mutatis mutandis sina motsvarigheter också i Norden, och Lundberg överför den av Roosval propagerade stilbenämningen "kontragotik" på kontinentala byggnadsverk. Kontragotiken får särskilt i England en utpräglad lokalfärg, icke minst i valvarkitekturen. Det typiskt lundbergska kommer bl. a. fram i analysen av The Angels' Choir i Lincoln, vars former rent tekniskt sett för tankarna till "maskineriet i en jätteångare med pistonger och svänghjul", medan den emotionella vägen leder till associationer om "mångfaldig orkestermusik, med olika stämmor hyllande den Högste". Sedan följer en djupgående redogörelse för engelska träkonstruktioner, resp. innertak av trä — ett viktigt jämförelsematerial även för Mellansverige när det gäller tunnvalv av trä från gotikens första skede. Kontakten mellan England och Sverige var emellertid ej direkt, utan Nederländerna har stått som förmedlare.

Kontragotiken hade en god jordmån i Tysklands senmedeltida arkitektur, dess olika perioder beskrives grundligt. Likaså Parlergotiken, med den ryktbara S:t Veitsdomen i Prag som huvudmonument. I anslutning härtill granskas ingående Nordtysklands tegelgotik och arkitekturen i Tyska ordens Preussen. Ett typexempel därifrån kallas för "Klosterial i Marienburg" (sid. 265). I själva verket rör det sig om Stora remtern i Heilsberg. Efter denna Brett upplagda materialpresentation blir man återigen något besviken, när kapitlet om Skandinavien under 1200- och 1300-talen har endast två sidor text, åtföljda av bilder av katedralerna i Uppsala och Roskilde samt Hablingbo kyrka på Gotland. Även här måste man sålunda komplettera översikten med författarens andra verk.

Den fortsatta analysen av det västerländska materialet rör flera viktiga problem, främst i samband med plantypernas och interiörernas utveckling under 1400-talet. Nu är Tyskland det ledande landet, där byggnadskonsten under senmedeltiden bjuder en stor rikedom av formförnyelser. Man väntar en konfrontation av Tyskland och Skandinavien, men såsom ti-

digare dryftas det nordiska materialet ytterst kortfattat.

Band V behandlar renässansen i Italien under tiden 1420—1620. Enligt förordet måste författaren såsom lärare i arkitekturhistoria nu ta ställning samt mera intensivt intressera sig även för kulturhistoriska skeden, vilka tidigare synts honom mera periferiskt betydelsefulla. Nu börjar Lundberg allt oftare använda sina säregna kommando-liknande formler för att karakterisera olika moment i fasadernas och väggarnas konstruktion. Sålunda sammanfattas Florens 1400-talsarkitektur såsom växelspel mellan stå, resa sig, lyfta det lätta krönet; eller — stå, resa sig, samla sig, lyfta, bära. För övrigt är band V späckat med innehållsrika analyser och jämförelser mellan medeltidens och renässansens byggnadskonst. Såsom ett nytt moment tillkommer nu trädgårdskonsten, för att senare allt mera dominera vid sidan av byggnadsmonumenten.

Efter det italienska intermezzot återvänder författaren i band VI till länderna norr om Alperna (Sengotiken samt renässansen utanför Italien 1420—1540). Problemet gotik-renässans har hittills fått sin bästa analys av Dagobert Frey, vars djuplodningar emellertid huvudsakligen baserar sig på bildkonsten. Lundberg tar upp dessa frågor ur en annan synpunkt, han lägger huvudvikten vid sengotiken, en sär egen och betydelsefull företeelse, som hittills icke har blivit tillräckligt studerad. Författaren börjar välmotiverat med träkonstruktionerna, ty träet och den borgerliga miljön hörde samman och däri ser man även den nyskapande utvecklingen. Materialet belyses med hjälp av vida återblickar, bostadshuset får ett grundligt byggnadsstudium, åtföljt av instruktiva teckningar. Det är typiskt för Lundberg, att analysens kretsgång återigen berör Karelen och Norges stavkyrkor samt dessas relationer med Bysans, resp. Normandie. Men granskningen baserar sig icke endast på formspråket, utan i samband med bostadshusets utveckling berörs ofta den sociala bakgrunden, värmetekniska nyheter m. m., varvid bl. a. Visbygårdarna intar en viktig plats vid sidan av monument från sydligare trakter. Dessutom behandlas stilbildning och stilepokerna på kontinenten och i Skandinavien parallellt under tiden 1370—1420. Det är en givande estetisk

analys, som bl. a. bygger på 1400-talets bildkonst: på liknande sätt som van Eycks måleri präglas av en intensiv rymdverkan och djupdimension, visa rådhusen i Brügge och Leuven ett lösgörande från stoffet.

Stilnyanserna är många från olika länder, beskrivningarna mera kortfattade än i de föregående banden. Tiden under 1400-talets slutskede och 1500-talets början var orolig även för arkitekturen, egenartade former uppstår, såsom t. ex. i de byggnader som uppfördes av Benedikt Ried, vars mest kända verk är den ryktbara Vladislavska salen i Hradcany, Prag. Författaren, som eljest gärna drar fram paralleller från skulpturbeståndet, nämner ej de märkliga maruska-dansare av Erasmus Grasser i München från 1480, där den rumsbildande svängrytmen börjar, som sedan från södra Tyskland bredde ut sig till nordligare trakter. Däremot ägnas i samband med renässansgotik en lång och innehållsrik analys åt Isenheimaltaret, dess färger m. m. — dock utan illustrationer.

Bandets slutavsnitt om utvecklingen i England är en fascinerande läsning. De engelska valvens säregna former under sengotikens tid karakteriseras såsom "växa upp, böjas ut och spjärna mot, tynga ned"; eller i samband med linjerytmen i renässansgotikens prakttakstolar — "nedåt-utåt, uppåt-inåt". Allt ledsagat av goda och rikhaltiga teckningar.

Efter dessa innehållsmättade beskrivningar om kampen mellan gotik och renässans följer band VII, vilket sägas bilda ett helt med band VI; det omfattar dock och står närmare det material som för Italiens vidkommande behandlades i band V. Band VII (Renässansen utanför Italien 1540—1620) inleder ett nytt skede, även om enligt författaren alla volymer tar hänsyn till sista bandet, gällande våra dagar. Tiden omkr. 1550 utmärkes av sengotisk mångstämmighet, den pendlar mellan intensiv upplevelse av jordisk skönhet och extatisk hänryckning inför det överjordiska. Däri har manierismen delvis sin förklaring, av författaren kallad för sensuell renässans. Det presenterade materialet är överrikt och skiftande. I samband med Nederländerna nämnes i förbigående Antonius van Opbergens verksamhet i Danmark och Willem Boys i Sverige. Den viktiga förbindelse-länken mellan Skandinavi-

en och Italien — Polen — avfärdas endast på några rader, utan bilder. Däremot får Tyskland något större uppmärksamhet, broskverkets rytm definieras slående: tynga-sjunka, rulla samman sig, lyfta, vrida, vända! Avslutningsvis behandlas det nordiska materialet, främst dock från Danmark under Kristian IV:s tid (Kronborg, Frederiksborg, Rosenborgs lustslott i Köpenhamn).

Band VIII är betitlat Organiserande klassicism och expressiv barock 1620—1715. Såsom författaren säger i förordet, har han sedan de tidiga studieåren haft sympati och intresse för 1600-talets konst, vilken betecknas som slutresultat av den utveckling som börjar med barbarernas omstörtande av det romerska riket, en återerövring av antikens resultat. Även om författaren låter vår egen tid börja under 1700-talets första fjärdedel, har 1600-talet samma problemställningar som vi, nämligen planhushållande och normaliserande tendenser. Nu tar Frankrike ledningen, François Mansarts verk präglas liksom Poussins måleri av jämviktens problem. Med särskilt stor inlevelse analyserar författaren trädgårdskonsten i Frankrike. Allt detta åtföljes liksom tidigare av ett flertal planscher och textbilder, de flesta efter författarens egna fotos. Dessa visa skickligt valda blickpunkter och okonventionella stafager, ur teknisk synpunkt kan de emellertid ej tävla med Iwar Anderssons fotos, talrika i de föregående banden.

Band IX bär titeln Vägen till nutiden. Elementär struktur såsom arkitektoniskt ideal. 1715—1850. Det är den digraste volymen av alla — 851 sidor jämte 104 planscher. Såsom redan ovan sagts, skulle detta band inleda vår egen tids utveckling, kännetecknad av spontan vilja till det elementära. England leder med sina insatser på rumsbildningens område. I detta land märks en ständig strävan att eliminera rumsomslutning för att istället arbeta med enbart rumsbegränsning, för att ersätta en komplicerad organisation med en mera elementär sådan. Jämsides med dessa tendenser yttrar sig i trädgårdskonsten det finkänsliga utnyttjandet av naturförhållandena. I viss mån förekommer dylika riktningar även i Frankrike, där Soufflot intar främsta rangen bland arkitekterna med sitt Pantheon i Paris som mönsterbyggnad. I Sverige framhäves Härleman,

i Danmark Eigtved, bägge ha sina viktigaste verk representerade i bilddelen.

Tiden 1760—1800 präglas enligt författaren av "sökandet efter det rationellt elementära, men som också aningsvis förmår gripa det omedelbara och det totala". Detta illustreras framför allt med material från Frankrike och England och med byggnadskonstens förhållande till bildkonsten. Periodens arkitektur i Skandinavien är välbelyst, främst genom Harsdorff i Danmark och Adelcrantz och Palmstedt i Sverige.

1800-talets förra hälft kännetecknas av intresse för jordiska ting och deras kroppsliga verklighet, vilket bl. a. i bildkonsten ledde till landskapsmåleriets uppblomstring. Periodens viktigaste landvinningar äger rum i Tyskland, som med sin litterära och allmänt kulturella blomstring verkade befruktande på hela Västerlandet. På arkitekturens område hände mycket i Berlin, München, Karlsruhe, Dresden och Hamburg, furstarna som byggherrar spelade en ledande roll. Schinkels mångsidiga verk får en ingående presentation, hans projekt avbildas talrikt. I Frankrike granskas ingenjörernas arbeten under Napoleon I:s tid och den explosiva utvecklingen i Paris, som hade sin motsvarighet i London. Industrialismen börjar främst i England påverka stadsplaneringen, såsom nya moment i bostadens omvandlingar är bl. a. rummens läge i förhållande till väderstreck och solljus. Utvecklingen går fort, även beskrivningarna och analyser har fått en hastigare tempo. Vad arkitekturformerna beträffar, så börjar man redan omkr. 1850 i England och Frankrike med serievis framställda delpartier, vilka leder till den moderna maskinteknikens era. I stort sett är det sålunda ett ganska blandat material, men författaren har genomfört sin metod konsekvent — hans formspråk får jordmån i bangårdshallar, i järnkonstruktion och stilimitationer såsom Gottfried Sempers Tekniska högskola i Zürich. De nordiska länderna granskas grundligare än tidigare, Finland gör en värdig entré med Carl Ludvig Engels klassicism i Helsingfors. Ett helt nytt område är USA med sin Colonial Style och kolonnportiker. Det kan tillfogas, att Engels ryskpåverkade dorism hade sin motsvarighet i de byggnader som ritades av Joh. Wilh. Krause i Dorpat; denne hade å andra sidan även kontakt med

USA genom en vistelse därstädes före sin Livlandsperiod.

Med band X kommer författaren till Nutiden, 1850—1960, en tjock volym på 827 sidor. Boken vänder sig i första hand till den utövande arkitekten och "ville vara honom ett hjälpmedel vid sökandet efter ett omedelbart förhållande till mera elementärt byggande än vår egen tids normala yrkesutövning kan ge". Det är en svärbemästrad period, med olikartade tendenser, med allt snabbare stilskiftningar, med proletariseringen, kapitalets ledning och det maskinella contra det hantverkliga som de viktigaste faktorerna. Men även om de sociala och ideella aspekterna tages i anspråk, dominerar den formala analysen. Begreppen eklekticism och stilimitation förekommer ej, huvuduppmärksamheten är riktad på rumsvärdena och den organiska skalstrukturen, utan någon direkt värdering ur konsthistorisk synpunkt. Utvecklingen belyses med hjälp av viktigaste byggnadsverk och byggnadsskolor i olika länder, varvid USA intar en framträdande plats. Ett långt avsnitt behandlar den nydanade utvecklingen i kontinentens och Skandinaviens arkitektur 1880—1890, med bl. a. analyser av Isak Gustaf Clasons och Ferdinand Bobergs verk. Materialet flödar rikt från Västerlandets olika delar. I ett senare kapitel fortsätter författaren med det nordiska materialet, i Sverige främst byggnader av Lars Israel Wahlman, Carl Westman och Ragnar Östberg. Det är ett välgörande avsnitt, med nyttiga jämförelser mellan Norden och Europas andra delar. En dylik konfrontation finns även från funktionalismens dagar, då Gunnar Asplund står i centrum.

Boken avslutas med ett kapitel om arkitekten och verkligheten, där det betonas att man främst i trädgårdskonsten kan samla upp en totalbild av lärdomar som Arkitekturens formspråk givit oss. Kapitlet avslöjar en del av författarens sinnelag, hans pendlande mellan rationellt logiskt deduktionsarbete och det intuitiva, mellan det medvetet intellektuella och det instinktiva. Detta har mer eller mindre satt sin prägel på hela verket, även om det finns vissa skillnader mellan första och sista bandet. Som trogen formanalytiker har författaren sina föregångare i Adolf von Hildebrand, Heinrich Wölfflin och Alois Riegl,

men allt efter de tio banden blivit färdiga, har Lundberg steg för steg avlägsnat sig från sina eventuella inspirationskällor. Man kan icke alltid acceptera hans analyser, en perfektionist skulle säkert kunna plocka fram åtskilliga nyans- och sakfel, ur propedeutisk synpunkt är hans verk icke helt användbart. Erik Lundberg har i synnerhet under senaste tiden gått sina egna vägar, icke alltid i samklang med sina yrkesbröder. Men han har en rik inre värld och enorma sakkunskaper, vilka han kompletterat genom omfattande resor, genom direkt kontakt med nästan alla de viktigaste byggnadsverk som han analyserar i sitt verk — från väster till öster, från den gamla till

den nya världen. För den som vill lyssna på honom öppnar sig denna värld villigt och berikande.

Genom att förlägga denna jättepublikation har Nordisk Rotogravyr och verkets skyddspatron disponert Carl-Th. Thäberg byggt ett bestående monument över sin verksamhet. Olika fonder ha bidragit, men underligt nog har man från officiellt humanistiskt håll icke varit särskilt uppskattande. Man skulle önska att denna anstränging gäve eko utanför Norden, att Erik Lundbergs formspråk åtminstone till vissa delar kunde göras tillgängligt för en internationell läsekrets.

## Problem kring kyrklig skrud

Av *Nils-Arvid Bringéus*

BENGT STOLT: *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*. Diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm 1964. 162 s., ill. Pris häft. kr 35:—, inb. 41:—.

Kläderna är som få andra kulturartefakter underlagda förgängelsens villkor såväl genom materialets art som genom modenas växling. Den kyrkliga skruden utgör ett märkligt undantag. Mässhaken i gudstjänsten är ett konkret exempel på ett fungerande kulturelement med forntida traditioner.

Ovanstående arbete har sin bakgrund i författarens, matematikdocenten Bengt Stolts, stora intresse för den kyrkliga ritens nutida utformning i svenska kyrkan, vilket tidigare dokumenterats i talrika uppsatser och i hans bok *Kyrkorestaurering 1957*. Medan den liturgiska rörelsens företrädare ofta kopierat den romerska eller anglikanska kyrkans sentida praxis, vill Stolt och flera med honom hämta mönstren för liturgins och den kyrkliga skrudens förnyelse i den äldre inhemska traditionen. Denna är emellertid föga känd, och författaren har därför tagit till sin uppgift

att söka klarlägga den kyrkliga skrudens historia i Sverige från medeltiden till våra dagar med särskild hänsyn till förhållandena efter 1500-talet.

Det är icke de konsthistoriska aspekterna, som varit vägledande för Stolt, utan liksom i boken om kyrkorestaurering de funktionella synpunkterna. Han studerar klädernas och färgernas användning och redovisar det liturgiska och i viss mån även det vardagliga dräktskicket för kyrkans tjänare från biskopar till kyrkvaktare, plagg för plagg i kronologiskt disponerade avsnitt. Till den kyrkliga skrudens räknar Stolt även altarets textilier, brudpäll och brudkrona men förbigår t. ex. predikstolskläderna.

Stolt har valt att genom talrika exempel visa, hur praxis varit i olika tider. Värdet av en sådan exemplifiering är desto större, som källorna omsorgsfullt redovisas. Förhållandena i olika landsdelar har kunnat studeras genom äldre inventariesviter. Sådana källor gör det möjligt att visa, huruvida ett plagg inom ett område brukades allmänt eller blott förekom sporadiskt. Stolt har givetvis använt de utkomna delarna av Sveriges kyrkor men väl

ensidigt koncentrerat sina arkivstudier till Uppland. Lättbearbetade förteckningar finns även från annat håll, t. ex. vol. Q i Skånska kommissionens arkiv i Riksarkivet med uppgifter från icke mindre än 290 kyrkor i Skåne, Blekinge och Halland 1667 samt Skara stiftsbok från 1688 i Skara domkapitels arkiv.

Metodiskt erinrar arbetet dock väl mycket om den gamla "plockmetoden", som hade föga respekt för rummets enhet. För att få grepp om ett material som detta är det nödvändigt att liksom vid etnologisk forskning arbeta hårt med samordningen av de tre dimensionerna tid, rum och social miljö. Men författaren nöjer sig ofta med att sortera sina excerpter i fack i stället för att genom jämförelse söka mönster och utvecklingssammanhang. Ej sällan kan han namnge nyhetsspridarna i vår egen tid, men det hade varit värdefullt, om även deras impulskällor berörts. Som så ofta återspeglar den liturgiska förnyelsen i vårt land samspelet mellan allmänna tendenser i tiden och konkreta personliga initiativ. Författaren går emellertid direkt på sina studieobjekt och gör inga försök att analysera idébakgrunden och sättet för skrudens fortlevande. Rubriken visar, att han räknar med traditionen som en förmedlande kraft mellan skrudens bärare i olika tider. Men traditionsbegreppet i boken är kvalitetslöst liksom bestämningen svensk tradition. Boken illustrerar enligt recensentens mening *praxis* i Sverige men verifierar knappast, att det funnits någon svensk tradition. För den, som hävdar den kloka principen att hämta förebilderna för denna form av kyrkorestaurering ur en inhemsk praxis, uppkommer därför icke så få svårigheter i de konkreta fallen. Vid kyrkorestaurering är det inte tillfyllest, att man är överens om att visa pietet emot monumentens förflutna. Man tvingas, jämte de funktionella synpunkterna, som alltid måste beaktas i ett levande kyrkorum, ofta bestämma sig för vilken tidskaraktär man vill få fram: medeltid, barock eller 1800-tal, eller om man tilläventyrs vill ge rättvisa åt flera tidevarv i byggnadens historia. Medan man inom kyrkorestaureringen under senare år kunnat välja 1800-talsmiljön (t. ex. i Simrishamn), förefaller det åtminstone f. n. icke, som om det finns någon större reverens

för 1800-talets kyrkliga skrud. Ett annat problem som Stolt ej berör är, hur man bör ställa sig i valet mellan uniform, provinsiell och lokal praxis. Vilken skall givas preferens, då det gäller att förnya skruden i en kyrka? Frågan har för mig ofta blivit aktuell, då man bett om råd, då det gäller klockringningen. Själv är jag nog benägen att låta den provinsiella traditionen (ty här är det verkligen fråga om tradition) få vara vägledande. Nog har det sin charm att t. ex. på Gotland — och bara där — få uppleva vissa ålderdomliga ringningsbruk. Även en lokal tradition kan ha sin tjusning, men forskaren vet alltför väl, att det här sällan är fråga om ålderdomligheter utan om sena påfund, som snabbt fått antikvarisk dignitet. Inför all "hemslöjd" inom liturgins område behövs det onekligen klara riktlinjer — och därför även historisk forskning.

Märkligt nog har Stolt förbigått de två stora riksomfattande inventariesviterna, som finns såväl i de lokala kyrkoarkiven som i Antikvarisk-topografiska arkivet och som bör bilda en grundstomme för vårt vetande om den kyrkliga skruden under århundradet 1830—1930. För att pröva, huruvida dessa inventarier kan erbjuda något av intresse mer än ur konsthistorisk synpunkt, har jag kartlagt uppgifterna om brudpällar i de båda inventarierna å kartan sid. 121. Då brudpällar endast undantagsvis anskaffats efter 1830, bör den totala teckenmängden gälla pällbeståndet vid denna tidpunkt. Ingendera av inventeringarna får betraktas som fullt tillfredsställande för brudpällarnas vidkommande, men då möjligheterna att förbise brudpällar torde ha varit lika stora överallt, bör kartan ge en relevant bild av de regionala differenserna ifråga om pällbeståndet. Den underbygger på vissa områden Stolts mera exemplifierande dokumentation men ger oss framför allt en betydligt klarare helhetsbild. Kartan kan icke här bli föremål för närmare analys men några påpekanden må göras.

Brudpällar saknas nästan helt i de gammaldanska landskapen. Då inventariet från 1667 icke heller upptar pällar i Skåne, Halland och Blekinge, betyder detta, att föreskrifterna i 1693 års kyrkohandbok om pällens användning vid brudvigseln här icke iakttagits och

att liturgisk uniformitet på detta som så många andra områden icke uppnåtts. I Västergötland finns ganska många pällar, och detta stämmer väl med Skara stiftsbok 1688, som redovisar pällar i 45 kyrkor. Sedan 1830 har detta pällbestånd decimerats till de 5, som är markerade å kartan! Det korta avståndet och de livliga förbindelserna mellan Västergötland och norra Halland har uppenbarligen resulterat i att bruket med pällar efter försvenskningen spritts till sistnämnda område. Några exempel i södra Halland får skrivas på ståndspersonernas konto.

Längst brukades brudpällan av allmogen i Hälsingland, Ångermanland, övre Dalarna, Härjedalen och delar av Jämtland. Den upptages sålunda i samtliga inventarier i Hälsingland (utom Färila) och Härjedalen. De daterade pällarna i Hälsingland hänför sig till åren 1705, 1711, 1725, 1738, 1754, 1754, 1756, 1781, 1797, 1802, 1817, 1851, vilket visar ett kontinuerligt bruk. Deras talrika förekomst i nämnda område — ofta fanns två eller flera pällar i varje kyrka — är icke en isolerad förekomst utan sammanhänger med den rika gestaltning bröllopen här hade långt fram. Principiellt visar kartan nödvändigheten av att se den kyrkliga skruden i sammanhang också med den folkliga kulturens gestaltning i olika bygder. Detsamma kan ådagaläggas vid en granskning av brudkronornas utbredning, vilket jag i annat sammanhang hoppas få visa.

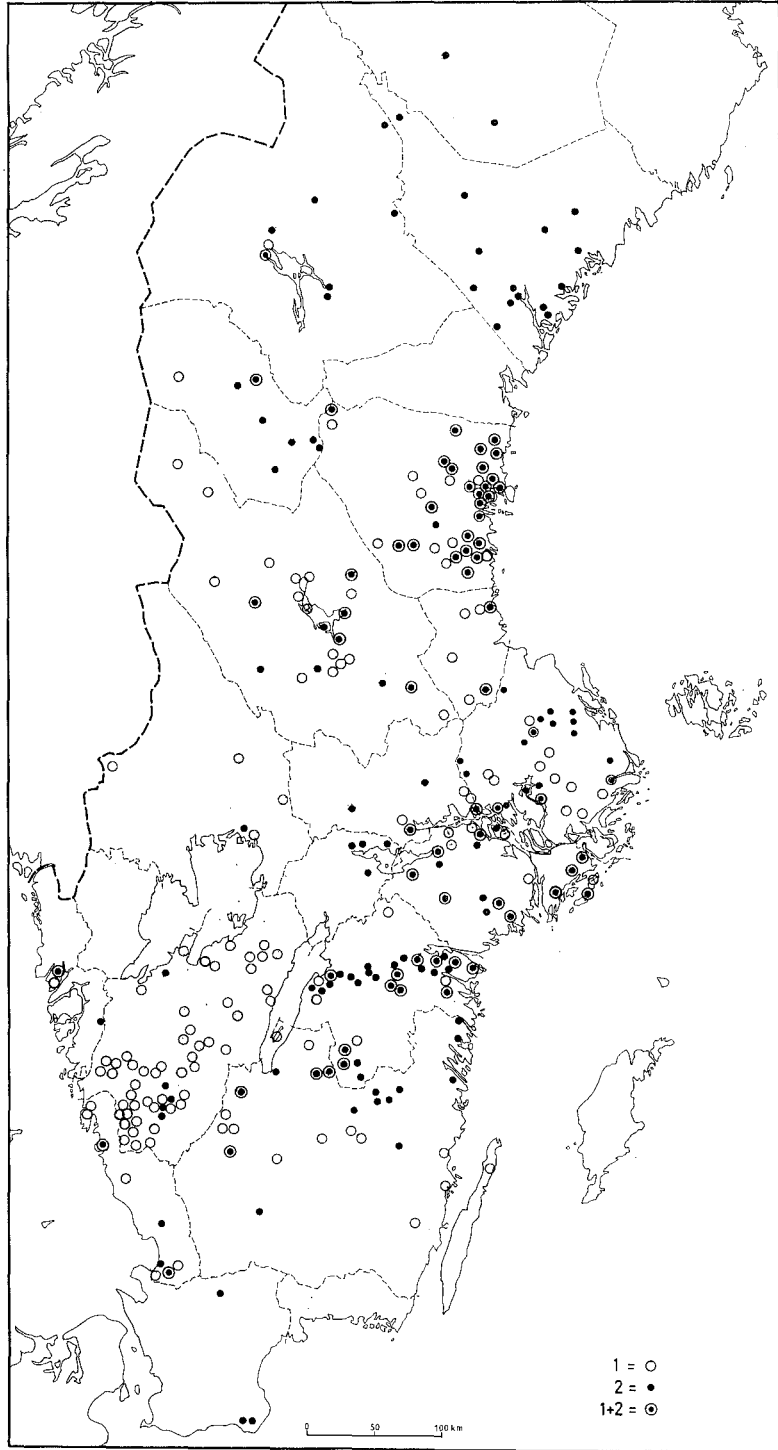
Lika viktigt är det att beakta modekulturens inflytande på kyrkoskruden, vilken i stor utsträckning tillförts kyrkorna genom gåvor från enskilda och korporationer. Att en sådan uppmärksamhet icke blott är aktuell vid studiet av den kyrkliga skruden ur konsthistorisk synpunkt, visar de svarta altarklädena och mässskrudarna. Dessa illustrerar samtidigt nödvändigheten av att observera centraldirigeringsrollen för skrudens utveckling.

Stolt har sålunda påträffat den svarta skruden på skilda håll 1693, 1697 och 1741 men ställer ej frågan varför? Man bör givetvis inte tro, att man i små landsbygdskyrkor spontant färgade sina textilier svarta eller köpte nya utan detta gjorde man därför att man var nödd och tvungen. Den svarta kyrkoskruden ingår i själva verket som ett led i barockens officiella pompa funebris, vars spår man kan

avläsa långt fram på 1800-talet. I ett brev från landshövdingen till domkapitlet i Åbo efter Carl X Gustafs död 1660 heter det, att "predikstolen klädes och altaret med svart kläde" (Consistorii Ecclesiastici Aboënsis protokoll 2 s. 407). Först vid Ulrika Eleonoras fränfälle 1693 kommer emellertid en order om sådan sorgsmyckning i hela riket. I den kungliga befallningen heter det, att "altaren och predikstolarna i synnerhet i städerna och där något sådant finnes i förråd eller kan tillgås, med svart beklädas". Med samma lydelse återkommer förordningen 1697—1782 dock med någon förändring i formuleringen sistnämnda år. Efter Gustaf III:s död påbjödes ej denna sorgskrud, men mönstret var då så irriterat, att den mångenstädes förekom ändå (jfr Linköpings domkapitels cirkulär nr 248). År 1813 och 1818 föreskrives "under den djupare sorgen brukas svarta . . . altarkläden, och bliva predikstolarna i städerna betäckta med svart kläde, vilket även bör ske å landet, där tillgång på sådant kläde finnes". Samma sorgebruk beordrades 1844, men vid Karl XV:s död 1872 kommer ordern för sista gången.

De svarta mässkrudarna blev en naturlig följd av de svartdraperade altarna. I ett brev till biskopen i Lund efter Karl XI:s fränfälle omtalar kyrkoinspektoren Anders Häll, att generalguvernören nyligen anbefallt att till kyrkorna låta göra "svarta mässhakar, som kunna brukas vid fulla mässor, så vid detta beklagliga tillfället, som eljest i fastan". Kyrkoinspektoren ville nu höra biskopens mening om vilket tyg som borde användas och föreslog själv "crepon eller efrentin, emedan sammet lär falla kyrkorna för svårt, och kläde samt annat ylle, som av mal snart fördärvas, kan något otjänligt därtill vara" (Acta cleri 28/8 1697, Lunds domkapitels arkiv). Svaret blev, att man borde anskaffa svart atlas, som ock uppe i riket är vanligt" (protokoll 26/8 1697 § 30). Centrala föreskrifter om svarta mässhakar utfärdades dock först vid Karl Augusts död 1810 och återkommer under landssorgen 1813, 1818, 1844 för att upphöra med Karl XV:s fränfälle 1872. Dessa föreskrifter fick den allra största betydelse, vilket kyrkornas skrudskåp ännu kan visa.

Ett särskilt intresse tilldrar sig prästdräkten ur kulturhistorisk synpunkt. Bircherod



(Rejse til Stockholm 1720 s. 88) liknar de svenska landsbygdspästerna med sina korta, vida kläder, stora skägg och kalotter, som gick ner över öronen, vid förklädda bönder.

Då Stolt framhåller, att kyrkoinventarierna före 1800-talet icke upptager några prästkappor på något ytterligt sällsynt fall när, gäller detta dock ej Norrland. Här (i Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland, Medelpad, Jämtland och Härjedalen) var uthyrning av prästkappor till brudgummar allmän under 1700-talet. Bruket hade äldre traditioner och lämnar en intressant illustration till den av Rodhe framförda uppfattningen om prästkappans utveckling ur en profan högreståndskappa. Vid 1800-talets mitt var prästens bruk av kappa utanför tjänsten inskränkt till uppvaktningar, medan prästkragen alltfört nyttjades även till vardags. Riksdagsprästerna var de första traditionsbry-

tarna (Aftonbladet 1/6 1849). Nu har modehjulet gått varvet runt, och biskopar och präster börjar åter genom sin krage skilja sig från gemene man på gator och torg.

Stolts bok utgör icke ett fackspecimen utan är resultatet av en lekmands fritidsarbete. Författaren anser sig uppenbarligen icke ha fullbordat detta arbete. De här framförda synpunkterna innebär därför mindre en kritisk vidräkning än ett svar på hans vädjan om kompletterande uppgifter, samtidigt som recensenten vill markera det intresse för ämnet, som finns även från kulturhistorikernas sida. Stolts bok bör stimulera till en brett upplagd forskning rörande den kyrkliga skrudens historia i vårt land. Ett utmärkt fält för samverkan mellan liturgihistoriker, konsthistoriker, textilerpeter och kulturhistoriker.

---

ERIK ANDRÉN m. fl.: *Guld- och silverstämplar*. Svenskt silversmede 1520—1850 [del IV]. Nordisk roto-gravyr, Stockholm 1963. 792 s., ill. Pris kr 299: —.

Svenskt silver utgör ett av antikvitets-samlarnas mest åtrådda objekt och detta har flera, lätt urskiljbara orsaker. Först och främst är det den höga kvaliteten. De svenska guldsmederna från 1600- och 1700-talen har producerat silverpjäser, som mycket väl kan mäta sig med kontinentens och Englands mästararbeten och som trots uppenbara influenser utifrån dock visar en speciellt svensk formvilja. Naturligtvis är inte allt lika bra, men det gäller ju även utländskt silver.

Man kan också peka på det svenska silversmidets relativt ringa omfång under äldre tid i förhållande till det tyska, engelska, holländska osv. Det utgör alltså ett överskådligt samlingsområde, där den intresserade har stora möjligheter att urskilja provinsiella egenheter, vissa produktiva mästare och även föremålstyper av speciellt intresse, som t. ex. bågare, "brännvinsskedar", luktdosor eller allmogesmycken.

Men framför allt är detta silverbestånd i

särklass vad dokumentation beträffar, vilket i första hand har sin grund i det svenska kontrollsystemet. Vårt ännu gällande system för årsbokstavsstämpling är tämligen välbekant; man började 1759 med en serie från A till Z, fortsatte 1783 med serien A2—Z2, år 1807 med A3 osv. Något dessförinnan, nämligen 1754, hade man infört den s. k. kattfoten, riksvapnets tre kronor infattade i ett trepass. Tidigare kontrollförordningar hade föreskrivit stads- och mästarestämplor på produkterna och de årsboksstavsserier, som under denna tidigare period förekom, var olika för olika guldsmedsämbeten. Sammanfattningsvis kan sägas, att man har möjlighet att bestämma tillverkningsår och mästare på snart sagt allt svenskt silver (av den storleksordning, att det gick att applicera stämplor), tillverkat efter 1689, och i de flesta fall bestämma mästare för 1600-talssilver över huvud taget. Och även 1500-talets silversmede är många gånger försett med tolkningsbara stämplor, även om man på den tiden inte var så noga med att efterleva kontrollbestämmelserna.

Det finns ett rikt material till kännedomen om svenska guldsmeder och deras arbeten. Speciellt har Nordiska museet blivit uppsamlingsplatsen för sådant material; dess katalog-



register över silver torde sakna motsvarighet i världen. Den som först ordnade upp detta material och publicerade resultaten av stämpelundersökningarna var museets styresman Gustaf Upmark, vars år 1925 utgivna "Guld- och silversmeder i Sverige" blev ett standardverk, som fått många efterföljare i andra länder.

Men sedan Upmarks "stämpelbok" kom ut, har många nya upptäckter gjorts. Svenska musemän har var och en på sitt håll dragit strån till stacken. Inte minst betydelsefullt var arbetet i samband med utgivandet av de tre mäktiga banden i verket Svenskt silversmide. Carl Hernmarck kan sägas vara huvudförfattaren här och från hans hand har kommit många för stämpelforskningen viktiga avhandlingar och uppsatser, bland vilka kan nämnas den i Rig 1940 publicerade Skråväsen och skråpolitik. Dessutom har specialutställningar givit upphov till värdefulla rön, biografisk forskning har framletat många nya guldsmedsnamn och först och sist har många nya stämplat påträffats. Nordiska museets karaktär av forskningscentral har bibehållits. Där har de nya rönen samlats och arkiverats och därifrån har framväxt en rik flora av artiklar och uppsatser. Några exempel bör här nämnas.

Intendenten Kersti Holmquist har i några uppsatser identifierat förut okända eller med stämplat icke belagda mästare, t. ex. den i Stralsund och Haag verksamme Svante Striedbeck, vars stämpel hittills ansetts syfta på brodern Andreas i Lund, och vidare de två matsilvertillverkarna Isac Trybom och Carl Gideon Renander, vars stämplat förekommer på matsilver, men först nu identifierats. Detektivproblem av liknande slag har lösts av Erik Andrén, som bl. a. lyckats bevisa, att den mystiska Orm guldsmed i Borås hette Orm Melchersson Wibeck och även kunnat belägga honom med stämplat, som förut betecknats som "okända". Andrén har också genom noggrann forskning kunnat förvandla Thomas Renström i Karlshamn till Sven Röding i Sölvesborg; många andra liknande exempel kan uppletas.

Denna forskning har också lyckats göra nya upptäckter om själva kontrollförordningarnas tillämpning. Sålunda har Andrén påvisat, vilken roll äldermannen spelat, bl. a. genom att

visa, att de blekingska stämplat, som man ansett vara "provinsstämplat" är åldersmännens personliga kontrollmärken, och Brynolf Hellner har beträffande Norrköping påvisat, hur äldermännen kringgick påbudet om stadsstämpel genom att använda dessa "provinsstämplat". I Stockholm påbjöds 1689 användandet av en "aparte" stämpel, som skulle åsättas alla guldsmedsvaror. Upmark utgick ifrån, att denna "aparte" stämpel var detsamma som de nya årsbokstäverna, men Kersti Holmquist har nu funnit, att den är identisk med en mycket omtvistad kronstämpel, som man ansett vara en variant av Stockholms stadsstämpel. Den är i stället en stämpel för efterkontroll.

I den nu utkomna Guld- och silverstämplat finns dessa nya forskningar redovisade på det tabellmässiga sätt, som en överskådlig och lätthanterlig uppslagsbok kräver. Den har varit mycket efterlängtat av samlare och av museer och antikvitetshandelns folk; när den nu har kommit, är inte bara ett jättelikt forskningsarbete redovisat, detta arbete kommer nu till praktisk nytta för vidare forskning. Formatet är betydligt större än gamla "Upmark", vilket — kombinerat med förständig typografi — har gjort att Upmarks 952 sidor kunnat reduceras till 792. Att boken trots detta är något tjockare, beror på det goda, "bläddringsvänliga" papperet. De registrerade stämplatarnas antal har stigit från 5 785 till 9 092 och antalet mästarebiografier har ökat med ett tusental, ett mätbart resultat av forskarmödan! Inte mindre än ett 40-tal nya Malmömästare har påträffats, i stor utsträckning tack vare Malmökännaren dr Einar Baggers hjälpsamma insatser. Biografiernas källor är föredömligt redovisade; snart sagt alla slag av arkivhandlingar har lämnat stoff.

Det är också många givande glimtar man får från svensk hantverkshistoria, om man bläddrar i den tjocka volymen, och man får en stark respekt för de vetenskapsmän, som komprimerat det stora materialet till praktisk användbarhet. Det ligger också många överständna svårigheter bakom enkla stämpelavtryck och deras tolkande. Initialerna IW förekommer i registret på 32 olika stämplat, ett exempel på vilka identifikationsproblem, som kan erbjuda sig.

Av speciellt intresse är avdelningen "okän-

da stämplat". Här fanns förr en stadsstämpel med nyckel, som ofta förekom på skåniskt silver. Den har nu visats vara Malmö stadsstämpel under 1500-talet, en föregångare till grip-huvudet. En nykomling bland städerna är Åhus, där Jöran guldsmed år 1572 smidde och stämplade en kalk för Maglehems kyrka. Bland förut okända mästarstämplar finns en ofta förekommande IFS-stämpel, som nu (efter undersökningar av K. Holmquist) kunnat föras samman med Karlstadsmästaren Johan Friedrich Straub. Han var en av våra främsta tillverkare av filigransarbeten. En annan detektivbragd ligger bakom särskiljandet av herrar Johan Schick och Jöran Straus, två stockholmska 1600-talsmästare, vars stämplat och följaktligen också produkter ibland tett sig hopplöst sammanblandade.

En värdefull del av boken är den av Kersti Holmquist skrivna inledningen "Kontroll och stämpling", som ger en klar och även för lekmannen givande framställning av de förordningar och allmänt kulturhistoriska förhållanden, som ligger bakom stämpelkontrollen.

Att referera denna uppsats skulle föra för långt, men något bör sägas. Kersti Holmquist har vid analysen av vårt kontrollsystems historia bl. a. indelat stämplatarna i ansvarsstämplar och kontrollstämplar, vilket skapar klarhet och reda i begreppen och ger en god utgångspunkt för bedömningen av äldre tiders förordningar och sedvänjor. Det i det föregående nämnda nya material, som i andra sammanhang publicerats av verkets medarbetare, har här fått en lättillgänglig sammanfattning. Proberingens teknik anser jag dock vara alltför knapphändigt behandlad, med hänsyn till titeln "Kontroll och stämplat". Visserligen har tekniken blivit tämligen utförligt beskriven i tredje delen av Svenskt silversmede (med mig som författare), men dels får man inte förutsätta att läsaren har tillgång till denna bok (även om stämpelboken kan betraktas som del 4 i samma verk), och dels har min framställning en del brister. Det var 20 år sedan den skrevs och mycket har sedan dess framkommit. Bl. a. torde användningen av syror vid probering av guld och silver medelst probersten ha kunnat behandlas. Men detta får tas som en randanmärkning.

Ännu en synpunkt på Kersti Holmquists in-

ledande uppsats: när nu myndigheterna överväger nya lagar om kontroll och stämpling, bör en framställning som denna inte förbigås. Den visar nämligen, på vilken solid grund vårt nuvarande kontrollsystem vilar. Detta system har erfarenhetsmässigt prövats och förbättrats genom sekler och utvecklats till ett av världens klaraste och pålitligaste system (om det rent av inte kan sägas vara nummer ett). Modern massproduktion och ökad handel över gränserna har kanske ställt till olägenheter, men inte större, än att de kan elimineras inom ramen för nuvarande förordningar, kanske med vissa tillägg och modifikationer.

En utförligare detaljgranskning skulle föra för långt. Det är en stor gärning som kvartetten Erik André, Brynolf Hellner, Carl Hernmarck och Kersti Holmquist utfört. Det är i sin ordning, att arbetet avsatt spår i facktidsskrifter (inte minst i *Rig*) och avhandlingar i form av värdefulla vetenskapliga rön.

Vad blir följden av denna boks utgivande? Säkert ett — om möjligt! — ökat intresse för äldre svenskt silversmede men också stora möjligheter för museer och forskare att bygga vidare på denna nya fasta grund till fromma för svensk hantverksforskning och över huvud taget svensk kulturhistorisk forskning.

*Bengt Bengtsson*

JOSEF M. GREBER: Die Geschichte des Hobels. Von der Steinzeit bis zum Entstehen der Holtzwerkzeugfabriken im frühen 19. Jahrhundert. VSSM-Verlag, Zürich 1956. 398 s., ill.

Att behandla ett vanligt verktygs historia från stenåldern till 1800-talet är en omfattande uppgift. Denna bok är skriven efter traditionell historisk metod och utgör i stort sett en kronologisk framställning med utgångspunkt från hyvelns föregångare och de äldsta fynden. Författaren har i inledningskapitlet redovisat de primärkällor, som stått honom till buds i detta fall. Källorna sägs alla vara ordnade efter sin tillförlitlighetsgrad. I första rummet ställs realierna, de bibehållna originalredskapen. Så kommer i tur och ordning avbildningar i konsten, teknologiska handskrif-

ter och litterära citat. Den språkvetenskapliga forskningen, den jämförande folklivsforskningen, traditionen och till sist möbler, bearbetade med verktyget är de övriga källor, som författaren redovisar. Han redovisar däremot inte, hur han nått fram till bedömningen av källornas värde. Den måste vara helt subjektiv. Den språkvetenskapliga forskningen, som placerats först på femte plats, visar sig ju t. ex. vara av allra största betydelse under tiden före Kr. f., då alla hyvelfynd saknas.

Under stenåldern var yxan universalverktyget. Utjämnandet av träytan gick bäst med tväryxor, som hade eggen på tvären mot skaffet. En speciell sorts flintskrapor i klumpform, knölskrapor, anses av författaren ha använts för finputsning. I det gamla Egypten tillverkades trämöbler av hög kvalitet. Bland verktygen saknades ännu hyveln. I stället användes skärvyxan eller däckeln, som mycket liknar en tväryxa. Bladet var av koppar eller brons och fäst vid skaffet med remmar.

I Grekland är däckeln fortfarande mycket vanlig. Dess järnklinga fästes nu vid skaffet med järnring och träkil. Författaren förmodar, att hyveln utvecklats ur däckeln, och han har gjort en rekonstruktion av en övergångsform, som skulle haft järnet fäst framför träblocket i en vinkel överensstämmande med en hyvels. De äldsta spåren av hyvlar härrör från en sengrekisk sarkofag av trä funnen vid Abusir i Egypten och daterad till 4:e århundradet f. Kr. Mumien låg på en bädd av hyvelspån och kistan visade spår av behandling med hyvlar. Under hellenistisk tid blir också de grekiska orden för hyveln och hyvlar vanliga. Två fynd av hyvlar från det år 79 e. Kr. förstörda Pompeji är de äldsta kända. Pompeji var grundat av greker. Dessa hyvlar är av massivt trä med ett hölje av järn. Bakre delen är genombruten till ett grepp för högerhanden som på nutida långhyvlar. Fastsättningen av hyveljärnet har åstadkommits med en rund järnbult, som löper tvärs genom spånhållet, och en träkil, som pressar järnet på plats. Denna tvärbultsfastsättning kom att tillämpas fram till 1400-talets slut. Romarna konstruerade troligen de första hyvelbänkarna. Alla romerska hyvelfynd är gjorda i gränskastellen i Mellaneuropa och England. Germanerna antas ha

övertagit hyveln från romarna ganska tidigt. Deras hyvlar är av trä. En trähyvel från omkring år 300 e. Kr. funnen på Fyn, visar sig tekniskt den romerska lik, men är smäckert utförd i en båtliknande form.

Fynd, bilder och beskrivningar av verktyget återkommer sedan först under Medeltiden. Under romansk tid nådde enligt författaren möbelkonsten en bottennivå, bl. a. därför att knivar och dragjärn i regel användes i st. f. hyvlar. Sengotiken beskrives däremot som en blomstringstid för snickarkonsten, då finlemmade ramkonstruktioner ersätter de grova romanska brädkonstruktionerna. Huvudorsaken anser han vara hyvelteknikens utveckling. Det är emellertid ytterst vanskligt att på detta sätt bedöma en konststils värde efter de verktyg, som kommit till användning.

De medeltida hyvlarna är vanligtvis av trä. I slutet av 1400-talet kommer en viktig förändring i hyvelns konstruktion i länderna norr om Alperna. Tvärbulten börjar då ersättas av två mitt emot varandra placerade utsprång i bakre delen av spånlådan. Dessa utsprång, som stack rätvinkligt ut, avtogs så småningom både framåt och nedåt. Härigenom uppstod så att säga ett speciellt rum för kilen och järnet. Kilen fick gaffelform för att inte hindra spånets rörelse. Den nya anordningen, som fortfarande är vanlig, undanträngde snabbt den gamla. Orsaken är okänd, eftersom fastsättningen med bult var minst lika effektiv.

I samband med hyvelns historia under Nyare tiden ägnar författaren en avdelning åt en redogörelse för de enskilda hyveltypernas uppbyggnad och användning var för sig. Det har här ofta blivit upprepning av historik, som redan tidigare behandlats. De olika typerna skiljer sig bl. a. i hyveljärnets skärvinkel. För de hyvlar, som skulle göra förarbetet t. ex. skrubbhylarna, var vinkeln mot sulan minst, omkring 60° skärvinkel. Denna hyvels funktionsstörre skärvinkel, 50—52°. Hårdhyveln, som användes till det polerande efterarbetet, hade omkring 60° skärvinkeln. Denna hyvels funktioner har numera övertagits av putshyveln. Hyvelns yttre form hade varierat under århundradena och metoden att fastsätta kil och järn hade ändrats. Detta hade dock inte till följd, att dess tekniska funktion hade förbättrats. För att få finare spånbildning fanns två

medel, antingen att förstora skärvinkeln hos järnet eller att förminska öppningen framför eggen. I slutet av 1700-talet fann man emellertid, att en hyvel skar mycket finare spån utan att rispa, om man på hyveljärnet placerade ännu ett järn med eggen omvänd strax ovanför det första järnets egg. Hyveln fick ett dubbeljärn. Härigenom böjdes och knäcktes det uppstigande spånet och träytan revs ej upp. Det blev genast lättare att hyvla mycket jämna ytor. Dubbeljärnets fördelar insågs av alla och det spreds snabbt. Endast de finarbetande hyveltyperna behövde givetvis dubbeljärn. En hyvelfabrik i Wien utrustade en mindre hyvel med både dubbeljärn och ställbar öppning. Denna hyvel kallades först "Doppelschlicht-hobel zum Verstellen". Senare kom namnet putshyvel på detta verktyg.

I det sista kapitlet ger författaren en kort behandling av hyvlarnas utsmyckning och den ställning, som hyveln hade som representationsstycke och symbol för snickarnas skrä. Hyvelns historia blir i många avseenden snickarkonstens historia. Boken är ett värdefullt tillskott till verktygshistorien, ett ännu relativt outforskat område. Till det goda intrycket bidrar ett bra tryck och ett synnerligen rikhaltigt bildmaterial, som väl kompletterar framställningen.

Olle Ydstedt.

NIILLO VALONEN: *Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben*. Mémoires de la Société finno-ougrienne 133. Helsingfors 1963. 599 s., ill. Pris fmk 30:—.

Utforskningen av det folkliga byggnadsskicket historia har i Finland gamla och förnäma anor genom A. O. Heikal och U. T. Sirelius. Då var det främst de primitiva bostadsformerna med sina vida perspektiv i tid och rum som fångade den etnologiska forskningens intresse. Senare har företagits omfattande undersökningar också av det yngre bostadsskicket — publiceringar av Gabriel Nikander och Valter Forsblom föreligger redan 1916 — men genomgående har dessa haft en lokal begränsning. Genom bl. a. Finlands Nationalmuseum, Ordboksstiftelsen, Finska och Svenska littera-

tursällskapen har dock under årens lopp inlutit ett stort och mångsidigt material rörande hus och hem och därmed förenad terminologi. Möjligheten att sammanknyta de lokala undersökningarna och komma fram till riksöversikter har nu kraftigt ökat genom den intensifiering av hithörande uppteckningsverksamhet som Finlands Nationalmuseum på Niilo Valonens initiativ igångsatte 1956. Ett stort antal av honom utarbetade frågelistor utsändes och från omkring 1300 ortsmeddeltare erhöles omkring 600 svar på varje lista.

Bostadens historia är i mångt och mycket dess eldstäders och professor Valonen har också främst koncentrerat sin stora bok kring detta tema. Till en början ger kanske läsningen intryck av att här enbart skulle föreligga en omsorgsfull och utförlig materialpublikation. Boken innehåller mer än ett halvt tusental uppmätningar, ritningar och fotografier och ett 70-tal utbredningskartor. Det terminologiska materialet liksom hithörande ortnamn har fått ett brett utrymme. Boken har i övrigt getts en tilltalande enhetlig karaktär genom att eldstäderna, som utgör huvudparten av illustrationerna, i stor utsträckning presenteras i omritningar.

Studiet av den massiva publikationen underlättas genom god systematisering, sammanfattningar och en utförlig rubricering. Ett omfattande ord- och sakregister är också till stor nytta, men icke-finländaren skulle därtill behövt en utförligare orienteringskarta än den som gömmer sig i bokens slut.

Valonens bok är långt ifrån enbart en materialredovisning. Bostadens och eldstadens skiftande former och växlande benämningar med ofta klart avgränsade utbredningsområden tages undan för undan upp till granskning och diskussion beträffande tid, orsak och verkan. Problemen är dels internt finländska, dels allmänt nordiska, dels slutligen sträckande sig till frågan om Mellan-Europa eller Östeuropa såsom givande eller tagande part beträffande rökstugans utveckling. Förf. isolerar å andra sidan inte dessa problemkretsar från varandra, de hör nära samman.

Övergången från rök- till skorstensstugor innebar en djupgående förändring i bostadskulturen, i viss mån ett offer åt vad som ansågs som fint och förnämt på trivsamtens

bekostnad. I en skorstensstuga kunde man skaffa sig målade möbler men man förlorade samtidigt rökstugans goda värme. Det sista bör man ha i minnet för att förstå, att fastän rökstugorna på många håll definitivt försvann i västra Finland under 1700-talet så skedde detta i Öst-Finland med ett hårdare klimat först under 1800-talets senare del. Spridningsförloppen i Finland är beträffande bostadskomplexet — från själva bostadsvanorna till eldstadsdetaljerna — i särskilt hög grad beroende av förebilder hos de högre klasserna. Mängder av utbredningskartor bekräftar dock å andra sidan existensen av bestämda och ganska vida utbredningsområden. Det är av principiellt intresse, att Valonen härvid kan konstatera, att fastän de olika typernas utgångspunkter, d. v. s. platser där bönder eller muraremästare sett förebilder, ligger strödda, så beror utbredningen på "bondebefolkningens ömsesidiga beröring, på en spridning från gård till gård, från socken till socken" (s. 434).

Men spridningsbilden för hela Finland komplicerats icke bara av att en företeelse kan ha geografiskt skilda utgångspunkter utan också av ändrade politiska gränser, och av plötsliga folkomflyttningar å ena sidan och sakta skeende kolonisering å den andra. Dessutom har man att räkna med slutna områden som av gammalt haft fasta traditioner. Dessa olika faktorer ger dock med stöd av utbredningen möjligheter till vissa tidsbestämningar. Det gäller t.ex. det område mellan Pattijoki och Kemiälvs som mellan 1323—1595 (frederna i Nöteborg och Teusina) hörde till Ryssland och under medeltiden fick en karelsk befolkning. Inom detta område saknas ännu i sen tid den för brödbakning använda uteugnen, som i övrigt förekommit i västra Finland. Här återspeglas alltså en medeltida olikhet mellan västfinskt och karelskt byggnadsbestånd. Att denna gräns hållit sig genom sekler är, såsom Valonen påpekar helt förståeligt, eftersom det gäller en företeelse som hörde till fattiga förhållanden och inte var expansiv (s. 313).

Utbredningen av de olika formerna av eldstaden med skorsten sammanfaller ofta med äldre traditionsområden. Det gäller den 1323 bestämda riksgränsen Pattijoki—Systerbäck

som kulturgräns liksom det klart avgränsade sydvästfinska området i Satakunda med sin högt utvecklade bostadsstandard. I stort sett förändrade sig icke de geografiska eller trafikmässiga förhållandena sedan medeltiden. Endast vid Österbottens kust uppstod i större utsträckning nya samfärdselcentra.

Förf. har ofta hänvisningar till förhållandena på herrgårdar och boställen och i någon mån även i städerna främst såsom de är kända genom äldre arkivaliska uppgifter. Man kan dock fråga sig, om den rikt nyanserade bild som inventeringen av allmogens eldstäder har gett kanske kunnat bli ytterligare belyst genom att också den enklare stadsbefolkningens bostäder tagits med i fältundersökningarna.

Men vi övergår till problemet om påverkningar i Finland västerifrån. I det nyssnämnda sydvästfinska området förekommer en karelskliknande eldstad, "den höga ugnen", om vilken Valonen säger, att den intar en särställning genom att den inte har en entydig motsvarighet utanför Finland (s. 414). Talrika bilder visar denna eldstads växlade och egenartade former, men däremot saknas en sektionsbild av rökkanalernas anordning, som kunde varit av intresse vid en jämförelse med den s. k. rörspisen i östra Sverige. Dess eldstadsöppning är visserligen av annan form, men man frågar sig i alla fall, om inte också här gäller Valonens ord, att några svenska och finska eldstadsformer är så lika att de genetiskt måste höra samman med ståndskulturen som förmedlande länk (s. 406).

Mer genomgripande har i varje fall de äldre impulserna varit. Rökugnen (alltså bostadsugnen utan skorsten) förekommer i Finland i två typer: den "öppna" och den "slutna" ugnen. Den "öppna" ugnen är i sin överdel uppbyggd som ett stenröse så att röken kan tränga ut mellan stenarna. I sen tid är denna ugn endast känd från västra och norra Finland, där den funnits i fattiga hem, där stugan även använts som ria eller bastu. Den "slutna" ugnen har i sin överdel en eller ett par rökgångar som utmynnar i hål på framsidan. Denna anordning ger en hastig förbränning och uppvärmning som minskar uppehållningens obehag. Den "slutna" ugnen har

under 1800-talet existerat i östra Finland och i Österbotten. Den har mestadels haft sin plats i innerhörnet och varit försedd med en härd för matlagning. Det dagligrum där den förekommit har kallats *tupa*, stuga, ett ord som västerifrån måste ha inlånats före 1200-talet. Eldstaden själv har kallats *muuri*, en benämning som genast igenkännes som nordiskt låneord. Kring den "öppna" ugnen och dess delar finns däremot hos finnar och ester en terminologi som klart visar dess ännu högre ålder.

Valonens ingående diskussion om förhållandet mellan sak och ord skall här icke refereras, endast hans sammanfattande resultat beträffande den "slutna" ugnen skall återges (s. 508 ff): Av jämförelsen framgår att västfinska och estniska ugnar har mycket gemensamt liksom gemensamma beröringspunkter med skandinaviska och mellaneuropeiska. Särskilt det språkliga materialet tvingar till antagandet, att dessa typer övertagits från germanskt område. Låneorden tillhör tidig medeltid och ger också en fingervisning om att den "slutna" ugnen hör samman med den nya murningsteknik som med teglet kom i bruk i Finland. Det rör sig om en lika djupgående förändring som när senare vid övergången mellan medeltid och nyare tid med skorstensens införande följde en hel grupp svenska, delvis ursprungligen lågtyska låneord.

Med Valonens slutsatser följer att rökugnen en gång haft en väsentlig betydelse som eldstad på skandinaviskt område. Han hänvisar till den från Gotland kända förekomsten från tidig medeltid och tar vidare upp frågan om förhållandet till de i Östalperna existerande rökugnarna. Den tidigare mycket livliga diskussionen om dessa senares slaviska härkomst har delvis blivit inaktuell genom att rökugnar påvisats långt västerut i Tyrolen, fynd som föranlett antagandet att den med härd försedda rökugnen av äldre ålder också hört till det västtyska området. Till detta äldre skandinaviska-mellaneuropeiska skikt skulle alltså också de "slutna" finsk- och estniska rökugnarna höra.

Till ett stort östligt område hör däremot den i Karelen och kring Ladoga förekommande ugnen med en framför ugnsmynningen upplyft härd, på vilken man bekvämt har place-

rat kokkärnen från ugnen. Detta utsprång kallas *bolpitza*, ett ord som enligt Valonens mening betecknat den av pelare begränsade mittdelen i den nordiska förhistoriska hallen. Till denna ugnstyp med sin framträdande timmerkonstruktion har också hört en profilerad hörnstolpe eller bräda, med motsvarigheter både i de västnorska och nordryska rökstugorna. Därmed är förf. också inne på den mångdiskuterade frågan om de västnorska rökugnarernas härkomst. Härvid beröres den motsägelse som ifråga om de östfinska ugnarna föreligger i att terminologien pekar västerut, under det att ugnen själv erinrar om östeuropeiska ugnar. Förf. menar dock, att detta har sin förklaring i att man i öster hade andra hushållsmetoder än i västra Finland och att ugnen har anpassats för att man enligt slaviskt bruk bekvämt skall kunna använda den för matlagning i själva ugnen. I detta sammanhang bör dock erinras om att Kustaa Vilkkuna i sin viktiga uppsats Brödets och bakningens historia i Finland (Folk-Liv 1945) framlagt en annan mening om utvecklingen än den som här refererats. Vilkkuna skriver sammanfattande: "Då stugans rösugn [= Valonens 'öppna ugn'], kokhusets spis och utomhusugnen [= bakugnen] sammanslås, uppkommer en sådan ugn, som är typisk för rökstugan, och som påträffats inom ett vidsträckt område i östra Finland och norra Ryssland". Uppkomsten skulle enligt hans mening ligga där den slaviska utomhusbakugnen och den baltisk-östersjöfinska rösugnen kom i beröring med varandra i samma hushåll.

I sitt stora arbete Slavernas folkkultur skriver K. Moszynski, att de problem som står i samband med rökugnens uppkomst "höra utan tvivel till de svåraste i etnografien". Möjligheterna till en framtida lösning ligger i ett nära samarbete mellan folklivsforskare, filologer och arkeologer. Detta framstår också särskilt klart i Valonens sammanfattande slutdiskussion om vad som är avhandlingens utgångspunkt: *pirtti* och *tupa*, de båda rumstyperna i Finland, där sammanflätade kronologiska och funktionella olikheter av hög ålder går igen i de två benämningarnas utbredning och innebörd. Men med utgångspunkt från sitt nationella sakliga och språkliga material har Niilo Valonen i Zur Geschichte der finni-

schen Wohnstuben också fört fram frågor av stor internationell räckvidd och lämnat ett viktigt bidrag till deras lösning.

*Sigfrid Svensson*

SVEN B. EK: *Den som kommer först till kvarns — Ett ordspråk och dess bakgrund*. Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1963—1964:1. Gleerup, Lund 1964. 67 s, ill. Pris kr 13: 50.

Docent Sven B. Ek har — tydligen med utgångspunkt från sina tidigare kvarnforskningar — gjort en undersökning om ordspråket "Den som kommer först till kvarns får först malet". Från medeltidens senare del och framåt är ordspråket belagt från ett stort område, och det första kända svenska belägget är i Grubbs *Peniu Proverbiale* år 1665.

Vad är då bakgrunden till ordspråket? Det uttrycker ett särfall av en mer allmängiltig prioritetsregel och det finns upptaget som direkt rättsregel i olika stadgor, bl. a. i *Sachsenspiegel*. I en längre utredning visar förf. emellertid, att denna regel i huvudsak gällt kundkvarnar av olika slag men däremot knappast de lagägda husbehovskvarnar, som bl. a. förekom i vårt land.

Om rättsregelns ålder anser Ek helt konsekvent, att den kan vara lika gammal som kundkvarnarna, men han menar också, att utformningen som rättsregel eller ordspråk kan vara senare. Med hänsyn till regelns ordspråksartade formulering i *Sachsenspiegel*, vilken avviker från utformningen av närstående prioritetsregler, drar förf. den slutsatsen, att det är ett redan förefintligt sachsiskt ordspråk, som nedskrivaren använt sig av. Ek vill datera ordspråkets uppkomst till tidig medeltid.

Ordspråkets formulering i Sverige är enligt äldsta belägget (Grubb) "Dhen först kommer, han först maal". Sedan har denna form undanträngts av två andra, nämligen den sydsvenska "Den som kommer först till kvarns får först malet" och den central- och nordsvenska med efterleden "får först mala". Förf. visar, att det inte kan vara faktiska malningsförhållanden, som ligger bakom de två sistnämnda varianternas utbredning, utan i stäl-

let rör det sig om olika sätt att uttrycka sig i olika delar av landet. Han framkastar som mest trolig den hypotesen, att "den centralsvenska varianten — liksom den grubbska — upptagits direkt från kontinenten genom de kontinentala kulturkontaktarna" och sedan från Mellansverige spritts åt norr och söder, medan den sydsvenska varianten kommit från Danmark och sedan spritt sig norr- och österut. "I stort sett har de olika varianternas utbredning sammanfallit med två skilda språkområdets syntaktiska préférence." Nog är väl de två andra alternativ Ek anför minst lika troliga, nämligen att ordspråket spritts endast i endera riktningen men anpassats efter respektive trakters språkvanor.

Ek ägnar rätt stort utrymme åt frågan om ordspråks spridning. I inledningen till min utgåva *Ordspråk, ordstäv och talesätt från sydvästra Småland* (1957) framhåller jag, att de skriftliga källorna spelat en mindre roll när det gällt ordspråkens spridning, och att den muntliga traderingen från man till man varit av vida större betydelse. Ek anser däremot, "att man i betydligt högre grad bör tillmäta de skrivna samlingarna vikt i sammanhanget". Detta kan dock diskuteras, i varje fall vad det gäller vårt land.

Ordspråk finns överallt, bland alla folk, också hos infödingsstammar, vilka saknar skriven litteratur. Säkerligen har de också funnits i Norden och på kontinenten långt innan skrivkonsten kom i bruk. Då var förmedlingen från man till man det enda spridningssättet för ordspråken. När så småningom en skriven litteratur började uppstå, var den tillgänglig blott för ett litet fåtal, framför allt andliga män och kvinnor samt lagkunniga. Säkerligen har ett och annat ordspråk, bl. a. ur Bibels böcker och ur lagtexter, då anammats av läsarna och förts vidare till gemene man. Men ännu sedan de tryckta böckerna börjat få spridning var det dock i stort sett endast präster och andra lärda, som hade möjlighet att läsa dem. Allmogen var blott i ringa utsträckning läskunnig, och böcker var för dem rariteter. Säkerligen är det riktigt, som jag framhåller i inledningen till min ordspråksutgåva, att *Folkskolans läsebok* (1:a uppl. 1868) var den första bok — vid sidan av Bibeln — som haft någon väsentlig betydelse för ordspråk-

kens spridning bland allmogen. *Indirekt* har däremot de skrivna eller tryckta ordspråks-samlingarna utan tvekan bidragit till spridning av ordspråken, framför allt genom att prästerna använde sig av dem i sina predikningar. Detta har jag också framhållit i min nämnda utgåva, låt vara att jag inte uttalat mig om hur stor betydelse predikningarna haft i detta sammanhang. Jag har inte, som Ek skriver, påstått att "inte . . . prästerskapet genom predikningarna skulle utgjort en viktigare spridningsfaktor." Den är av vikt, men får inte överbetonas. Säkerligen har den också — som Ek framhåller s. 47 — fått större betydelse efter reformationen, eftersom predikan på folkspråket då fick en mer framträdande plats i gudstjänsten.

Men traderingen från man till man har varit den väsentliga så länge ordspråken "inte var på obestånd". Givetvis gäller här liksom i fråga om annan folkdiktning, att olika personer varit olika goda traditionsbärare, vilket också Ek framhåller. Men ännu för några tiotal år sedan fanns t. ex. i den småländska skogsbygden goda traditionsbärare. Som exempel på sådana kan nämnas ett par av dem, som lämnat ett större material till min ordspråksutgåva, nämligen Gustaf Johansson, Slätthög, och Nils Johansson Mellin, Hallaryd. Båda hade ordspråk och ordstäv tillhands för snart sagt allt man pratade om. Tilläggas kan, att Mellin under halva sitt liv varit "såld på socknen" och därefter till sin död intagen på ålderdomshemmet. På grund av fel på ögonen hade han aldrig kunnat lära sig läsa, och han hade alltså fått sitt rika ordspråksförråd genom muntlig förmedling, låt vara att han givetvis fått en del litterära ordspråk i andra hand.

För den som vuxit upp i en miljö med rik ordspråkstradition ter det sig naturligt, att ordspråken i första hand spritts genom muntlig tratering. Det är säkerligen riktigt, som Pelle Holm skriver i inledningen till sin bok "Ordspråk och talesätt", om det pregnant formade uttrycket, att "det är genom den folkliga spridningen som det blir till ett ordspråk. Ett ordspråk som bara står i böcker, det är inte något ordspråk. *Men det kan bli.*"

Eks uppfattning, att ordspråken i jämförelse med annan folkdiktning "skulle behöva för-

hållandevis lång tid för sin muntliga spridning" kan nog också diskuteras. Ordspråken har med säkerhet varit var mans egendom i långt större utsträckning än t. ex. sagor, sägner och folkvisor; de är korta och koncisa och därför lättare att hålla i minnet. De användes i det dagliga umgänget man och man emellan, och de bör därför ha haft möjlighet att spridas åtminstone lika fort som sagor och visor, vilka — som Ek framhållit — "föredrogs i underhållningssyfte inför publik". Eks påpekande (s. 41), att "ordspråken var kommentarer till vissa situationer" och att de var, "åtminstone i huvudsak, beroende av att sådana situationer hade uppstått eller omtalades", är riktigt, men att detta skulle ha verkat hämmande på ordspråkens spridning är knappast troligt. Det uppstod ständigt situationer, där många olika ordspråk kunde användas, och det fanns ordspråk, som var lämpliga att ta till i en mångfald olikartade situationer. Det fanns sålunda gott om tillfällen för den ordspråkskunnige att dela med sig av sina rika förråd.

Nutidsmänniskan, som ständigt överhoppas med nyhetsmaterial, sakupplysningar och underhållning genom tidningar, böcker, radio, TV och film, har nog svårt att förstå vilken roll den muntliga förmedlingen av allehanda stoff en gång spelat.

Slutligen en liten anmärkning beträffande ett enskilt ord, som är olyckligt valt. Ek använder genomgående ordet *vulgärspråk* i betydelsen 'folkspråk, nationalspråk'. Visserligen talar man om *vulgärlatin* 'folkligt latinskt talspråk', men med *vulgärspråk* menar man i största allmänhet 'lägre, ohyfsat språk'.

I regel är det kanske språkmännen, som mest intresserar sig för ordspråken, och det är därför tacknämligt, när en folklivsforskare tar upp ett enskilt ordspråk till behandling så som Ek nu gjort. Åtminstone i vårt land hör detta till ovanligheterna.

*Sten-Bertil Vide*

EVERETT M. ROGERS: *Diffusion of innovations*. London & New York 1962. 367 s. Pris \$ 6: 50.

Det tog bortåt ett sekel för renässansens formspråk att slå igenom i vårt land. Den bhlösa baddräkten introducerades här en knapp



vecka efter det att den uppenbarar sig i USA. Ordet *sputnik* blev ett begrepp över hela världen på några timmar. Hur tillgår spridningsprocessen? Vad reglerar den? Vilka introducerar nyheterna? Dessa grundläggande frågor har alltid intresserat etnologerna, och dessa tillerkänns också prioriteten i den översikt över innovationsforskningen, som E. M. Rogers ger i en nyttig bok, *Diffusion of innovations*. Innovationsforskningen har under de senaste åren varit föremål för ett intensivt studium, särskilt i USA, och där tydligen främst bland lantbrukssociologerna; Rogers är själv sysselsatt inom detta gebit. Efter en inventering inom åtskilliga vetenskaper har han åstadkommit en bibliografi på inte mindre än 500 titlar. Av svenska forskare upptar han ett par verk av vardera geografen T. Hägerstrand och sociologen F. Petrini.

Rogers genomför en klar, koncis analys, be-lyst av talrika exempel, främst från hans eget forskningsområde. I USA finns flera institutioner, som enbart sysslar med hur nyheter på det agrara området skall introduceras, alltså en form av marknadsanalys. Det påpekas med all rätt, att forskarna inom olika discipliner ej har vetskap om varandras resultat, och denna brist vill förf. överbrygga.

I huvudsak är det sex discipliner, som hittills sysslat med innovationsfrågor: folklivsforskning, sociologi, lantbrukssociologi, pedagogik, industriforskning (främst marknadsanalys) och medicin. Bland etnologerna nämner han främst Kroeber ("*Anthropology*", 1923), Wissler ("*Man and culture*", 1923) och Linton. Anor från 1920-talet har också lantbrukssociologien. Den klassiska undersökningen inom detta gebit ägde dock rum först 1943, då Ryan och Gross publicerade en studie om adaptationen av hybridutsäde. De undersökte då ålder, social status, kontakter med omvärlden (vad Rogers kallar kosmopolism) m. m.

En *innovation* definierar Rogers som ett kulturelement, av individen ansett såsom nytt. *Diffusion* är den process, genom vilken en innovation sprides inom ett socialt system. *Adoption* (förf. använder denna term och ej adaptation) innebär ett beslut att fullständigt anamma innovationen. Detta innebär, att man är nöjd med nyheten — ett exempel på ofrivilligt anammande är fluoreringen av dricks-

vattnet. *Adoptionsprocessen* är en mental process, knuten till individen, medan diffusion innebär spridning inom eller mellan sociala system. *Rejektion* innebär ett direkt förkastande, medan *diskontinuans* innebär, att man minskar eller upphör med bruket av en innovation efter en tidigare adoption.

Spridningen är i hög grad beroende av ett samhälles normer. Ett motsatspar i fråga om dessa är traditionalism — modernism. Traditionalisterna har då ansetts kännetecknas av mindre utvecklad teknologi, låg utbildningsståndpunkt, ringa kosmopolism, få massmedia, inavel, brist på ekonomisk rationalism samt av att individerna bara har en roll. I samtliga fall där man konstruerat skalor med dessa normer som poler, har de "moderna" accepterat nyheter lättare och snabbare. De två normerna synes alltså vara synnerligen signifikativa i fråga om adoptionen.

Adoptionsprocessen innebär ett i tiden utdraget beslut, där trappstegen anses vara: a) varseblivningsstadiet, b) intressestadiet, c) beslutsstadiet, d) försöksstadiet, e) adoptionsstadiet.

Skilda informationskällor verkar på skilda stadier. Många undersökningar visar, att massmedia är viktigast på stadium a). Personliga kontakter är däremot viktigast på senare stadier, särskilt stadium c). Därigenom kan frågaren få klarhet och tilläggsynpunkter; svaren har ofta samma värdeskalor som frågaren och kan tjäna som referensgrupp och vidare är han välkänd. Personlig kontakt är svår att undvika eller ignorera.

Individen tenderar att använda sig av informationskällor, som står i samklang med hans existerande åsikter. Receptiviteten är därvid beroende av tidigare erfarenhet, social position, mentalitet och kunskapsnivå. Detta innebär, att opinionsledaren utnyttjar tekniska källor för information, sätter stor tilltro till nyheterna, kan abstrahera och applicera det nya på sin egen situation.

En innovations adoption sammanhänger med hur den kan karakteriseras. Varseblir man en nyhets framsteg, accepteras den snabbt. Snabbheten sammanhänger med följande faktorer: innovationens överlägsenhet emot det den ersätter, dess släktskap med existerande värden och tidigare erfarenhet,

den grad en innovation är svår att förstå och bruka, möjligheten att pröva den på begränsad basis, den grad resultaten kan observeras och spridas till andra.

Adoptionen följer i tiden gärna en klockformig kurva, dvs. i början går den trögt, sedan ökar den hastigt för att klinga av. Man kan spalta upp kurvan på basis av den relativa tid, som det tar individen att anamma nyheten. Förf. ger t. o. m. på matematisk väg framräknade procentsiffror: innovatorer (2,5 %), tidiga adopters (13,5 %), tidig majoritet (34 %), sen majoritet (34 %) och eftersläntare (18 %). De första är ivriga att pröva något nytt, vilket leder dem ut ur den lokala cirkeln och in i mera kosmopolitiska förbindelser. Om en adoption misslyckas, kan de bära det finansiella slaget och även utstå debaclet. De äger kunskap att förstå och applicera komplexiv teknisk kunskap. Tidiga adopters har den största opinionsledarskapet i samhället. Eftersom de inte står alltför högt över massan, spelar de en roll som modeller och idoler. Den tidiga majoriteten följer gärna föregångsmännen men är inga ledare. Den sena majoriteten är skeptisk men följer efter, ofta av ekonomiska skäl och därför att den utsätts för social press. Eftersläntarna slutligen är mycket lokalt inriktade och hyser misstänksamhet mot nyheter. Förf. kan alltså sägas urskilja "ledmotiv" för de fem kategorierna: äventyrlighet, respekt från jämlingar, moget övervägande, skepticism resp. traditionalism.

Kring dessa kategorier har en mängd generaliserande omdömen vävts, till synes ofta relevanta. Hit hör, att tidiga adopters är yngre, mer kosmopolitiska, har högre utbildning och social status samt bättre finansiell position, är mer specialiserade samt — ehuru beläggen ej är starka — har en speciell mental läggning (rationella, mindre stela, dynamiska).

Tidiga adopters av en viss nyhet anammar gärna andra innovationer av liknande slag, men snabbhet i fråga om mekaniska ting behöver ej betyda snabbhet i fråga om politisk ideologi. Man skiftar lätt från en kategori till en annan.

En innovator behöver ej vara "ledare", men

han sätter igång en process genom att demonstrera en nyhet för lokala opinionsledare; han är alltså vad etnologerna kallar förmedlare. Innovatorn anser sig själv vara avvikande, utmanare, gent emot normerna, vilket också torde vara fallet — han *är* olika genom snittstypen och därigenom passar han ej friktionsfritt in i samhällets fållor. I stället hör han till en kosmopolitisk klick, vars normer favoriserar nyhetsupptagning. Denna referensgrupp skänker honom det stöd den lokala gruppen nekar att göra.

Omgivningen ser likaledes innovatorn som en utmanare. Graden härav beror på bedömarens egen kategori. En eftersläntare torde se med större ogillande på en innovator än en person, som anammar en nyhet tidigt.

Eftersläntarna betraktas också såsom utmanare genom sin hängivenhet för de traditionella idéerna; de visar överkonformitet.

Det verkliga ledarskapet utövas av opinionsledarna, vilka är specifika i det samhälle, de lever i och ej behöver framstå såsom sådana, om de flyttar till ett annat samhälle. Opinionsledarna är vidare i hög grad mottagliga för social interaction, dvs. de deltar i en mängd skilda aktiviteter. Deras sociala status anses vara något högre än efterföljarnas.

Opinionsledaren skall kunna kommunicera med sina följare och får ej differera för mycket från dem. Därför influeras eftersläntare sällan av innovators, eftersom gapet är för stort. — Man vet ej *varför* en viss person blir opinionsledare.

Som synes renodlar förf. problemet och koncentrerar sig på den mentala processen med bortseende från påverkan från den miljö, i vilken spridningen försiggår, liksom den historiska traditionens betydelse. Hans resultat är emellertid synnerligen intressanta och bekräftar ett flertal förhållanden, som man mer eller mindre haft "på känn". Det måste dock betonas, att förf. aktar sig för att tala om lagar och regler, i stället talar han om generaliseringar, mer eller mindre troliga. De slutsummeras i ett femtiotal punkter på de sista sidorna. — Den stimulerande boken är mycket stringent och pedagogisk i uppläggnings.

Göran Rosander

*JRO-Volkskunde. Europäische Länder. Beharrung und Wandel der europäischen Volkskultur in der Gegenwart.* Utg.: TORSTEN GEBHARD och JOSEF HANIKA †. Red.: GUSTAV FOCHLER-HAUKE. JRO-Verlag, München 1963. 307 s., ill.

Det bör ha sitt stora intresse att även ett populärvetenskapligt verk recenserar i denna tidskrift. Anledningen är ännu större när det som här gäller ett i sitt slag sällsynt arbete: en europeisk översikt över folkulturen och över den europeiska etnologiska forskningen. Det recenserade verket har ombesörjts av JRO-förlaget i München (känt som utgivare av kartografiska arbeten) som kallar boken för "Volksausgabe". Man kan dock fråga sig var den väcker störst intresse: hos allmänheten eller hos fackmän. Bokens utgivare — professorerna Torsten Gebhard och Josef Hanika (som avled förra året) — menade, att tiden egentligen inte var inne för att kunna förverkliga en europeisk "Volkskunde". Man skulle dock kunna fråga sig vad som saknas för en sådan översikt; material — insamlat och bearbetat enligt moderna principer — väller fram från alla hörn av Europa, och samtidigt växer behovet av en översikt år för år sedan årtionden. Saknas det kanske samarbete mellan de olika kulturregionernas forskarlag eller ligger det metodiska skiljaktigheter i vägen för ett sådant försök: problem som C.I.A.P. kanske borde ta itu med efter många års organisationsbesvär och passivitet.

Boken är ojämn i så gott som alla avseenden — vilket inte är förvånande när det är frågan om femton olika författare skolade på olika sätt. Den regionala ojämnheten är iögonfallande, de tyskspråkiga länderna intar en centralställning (hälften av författarna är från München, förlagets hemort); åtta mellan- och östeuropeiska länder representeras helt avstympat i en sammanfattning under titeln "Südosteuropa". Boken är obalanserad även tematiskt; målsättningen, som är uttryckt i undertiteln "den nutida europeiska folkкультurens kvarlevande och förändring" är icke konsekvent genomförd av samtliga författare, vilket i och för sig är högst väntat alltefter de nationella forskningsomständigheterna. Ge-

nomgående möter man dock i hela boken industrialiseringen och mekaniseringen och samtliga författare anger de viktigaste historiska orsaker som bidragit till försvinnandet eller kvarlevandet av den folkliga kulturen. Liknande gemensamma drag är också "högkulturens" påverkan på folkkultur i olika sammanhang.

Samlingsverket indelas i tretton avsnitt, ett antal som inte medger någon ingående behandling av recensenten. Här kan det endast bli ett axplock hänvisade till metodiska och principiella karakteristika. Om Tyskland skriver utgivarna själva. Avsnittet om folkkonsten av T. Gebhard behandlar ämnet med alla de väsentliga problemställningar vilka dragits fram enligt moderna forskningsprinciper, men samtidigt framhålles vad som kan anses vara "tyskt" i folkkonsten. En liknande sammanställning göres av J. Hanika om folkdräkten, hänvisande till de praktiska åtgärder som har bidragit till de tyska allmogedräkternas behållande. Dräkternas långsamma försvinnande illustreras med statistiska uppgifter. I de båda sammanfattningarna om Österrike och Schweiz uppehåller sig författarna ingående vid de historiska aspekterna i samband med den kulturhistoriska översikten av folkкультurens utveckling, för Schweiz del får man också demografin till hjälp.

Läsarens intresse vändes emellertid gärna till kulturregioner vilka ligger oss mer avsides och svåråtkomliga: Frankrike, Italien, Spanien. Avsnittet om Frankrike (skriven av Klaus Beitzl) ger en bra översikt om folk-, språk- och ägoförhållandenas utveckling. Mycket nyttigt är redogörelsen för plöjnings- och skörderedskapens geografiska fördelning och sär egenhet. Liknande är avsnittet om möbelkonsten: allmogestilens utformning alltefter det rådande möbelmodet inom högreståndskultur. Bland folkseder lägger man märke till betydelsen av påverkan från militärväsendet på ungdomarnas sedvänjor (dess rika ergologi är just nu utställd i Musee de l'Homme i Paris). I Italiens folkkultur (behandlad av F. Karlinger) pågår en våldsam förändring just i våra dagar med en hastighet som ingen europeisk folkkultur varit utsatt för; de båda vandringsriktningarna — från landet till städerna och från söder till norr — kulminerar just nu, bortsköljande gränsen mellan det mer utvecklade och åker-

kulturpräglade norra Italien och herdelandskapen i söder. I det andliga livet bör uppmärksammas folktrons seghet samt de kyrkliga sedernas renässans efter det andra världskriget. Den forna hamburgskolans representant Wilhelm Giese behandlar Spanien på ett mönstergivande sätt. I den spanska stadskulturen är allmogekulturen ett väsentligt element ända fram till våra dagar; principiella skillnader mellan allmogehus på landet och hus i städerna föreligger inte, även den moderna arkitekturen tar hänsyn till traditionella drag i ännu högre grad på iberiska halvön än vad vi är vana vid på annat håll på kontinenten. I den materiella kulturen lever kvar element som utan vidare kan ledas tillbaka till de romerska latifundierna och ännu fler som har ursprung hos morerna. Vid analys av folkulturens kvarlevande framhäver Giese framförallt geografiska orsaker men tillskriver det religiösa beteendet stor betydelse, ett beteende som innebär avståndstagande från allt vad yttervärlden bjuder på.

Författarnas utbildning och forskningsmetoder gör sig självfallet gällande i bokens olika sammanställningar. Vad angår Storbritannien tillämpas ett geografiskt och samhällshistoriskt åskådningssätt. Det betonas att Storbritannien är det enda kulturområde vilket inte bevarat några folkdräkter. Det är intressant att konstatera hur rättssederna däremot lever kvar, starkare än andra seder. På kartan framställs hur sagokonsten, lyran, folkvisor, magi m. m. trängdes undan allteftersom det keltiska språket fick vika för det engelska mellan 1800 och 1950. Sovjetunionen behandlas för sig på ett helt avvikande sätt: G. Stadtmüller ger framförallt en forskningshistorisk översikt om etnologiska forskningar under sovjetepoken med dess politiska målsättningar, men försummar att tala om de etnologiska ansträngningar som görs i dagens Sovjet och ger inte heller någon uppfattning om folkulturens nutida bild — som ändå ingår i det recenserade verkets målsättning.

Skandinavien sammanfattas av de båda norska professorerna Hilmar Stigum och Knut Kolsrud. Av detta följer att framförallt norskt material tas upp till närmare belysning efter ett sammandrag av Kolsrud om den skandinaviska folkulturens utveckling belyst ur ekonomisk- och samhällshistorisk synvinkel. Han

analyserar bl. a. skiftenas betydelse och städernas utveckling, faktorer som framförallt för en icke skandinav ger nyttiga utgångspunkter för förståelse av nordisk folkkultur.

Bildmaterialet till boken är stort och värdefullt, bilderna är tagna framförallt under de sista åren och vill visa folkkulturen i dag. Tyvärr saknas det ofta samband med texten. Utgivarna formulerar samlingsverkets avsnitt något generaliserat: "der Volkskunde eine Anregung zu geben, von der Regionalforschung zu grossräumiger Betrachtung voranzuschreiten und rückkehrend die Ergebnisse regionaler Bemühungen neu zu überprüfen". Detta är förvisso förverkligat. Vissa avsnitt ur boken kan med nytta användas i undervisningen.

Mátyás Szabó

HARALD ÅKERLUND: *Nydamskeppen*. En studie i tidig skandinavisk skeppsbyggnadskonst. Sjöfartsmuseet Göteborg. Göteborg 1963. 160 s., ill.

"Innan båten från Björke i Gästrikland kom i dagen var Nydamskeppet den äldsta kända farkosten med klinkad bordläggning. Det är fortfarande den äldsta kända nordiska farkost, som har framdrivits med åror i fasta lägen på relingen. Eftersom det dessutom är ett av de mest välbevarade och intressantaste skeppsfynden hittills kan dess betydelse knappast överskattas"

Dessa rader ur Harald Åkerlunds bok om skeppsfynden från Nydam mosse i Slesvig anger direkt vilket centralt ämne inom vår nordiska kulturhistoria, som här tagits upp. Detta förtjänstfulla specialarbete om Nydamskeppet (det rör sig visserligen om ett fynd av flera båtar, men en av dem är genom sin fullständighet och sin storlek den dominerande) är i dubbel bemärkelse välkommet. Inte nog med att det hitintills saknats en uttömmande framställning, det kanske viktigaste arbetet om Nydamskeppet byggde på så otillräckliga förundersökningar att de slutsatser, som där redovisades gav en helt galen bild av skeppets egenskaper i sjön och indirekt ledde till föreställningen att fartygen vid denna tid (ca 300 e. Kr.) ännu lämnade åtskilligt övrigt att öns-

ka i fråga om sjövärdighet. Jag syftar här på Shtelig-Johannessens uppsats från 1930 där man rekonstruerat skeppets linjer på basis av uppmätningar, där inga som helst hänsyn tagits till trädelarnas krympning under torkningen efter upptagandet ur mossen. Här har nu Åkerlund påvisat att skeppet haft en avsevärt fyligare skrovform, dels i sektion på grund av att borden ursprungligen varit betydligt bredare och dels på grund av att den alldeles raka kölen från början haft ett avsevärt spring. Med denna nya tolkning av fyndet kommer det nordiska skeppsbyggeriet vid vår tideräkningens början i en helt annan dager och klargörandet av detta får nog anses som det värdefullaste resultatet av föreliggande undersökning.

Genom att fastställa skeppets ursprungliga form har författaren alltså visat att det besatt avsevärt större sjöduglighet än vad man tidigare ansett. Men Åkerlund kommer trots detta fram till att det varit alltför vekt byggt för att tåla hårt väder i öppen sjö. En kraftig långskeppsförstärkning skulle härvid ha inneburit en stor förbättring och nu förhåller det sig så att i skeppet hittades ett stort antal kraftiga trästöttor och stänger, som man tidigare inte kunnat förklara användningen av. Författaren visar att dessa tillsammans med kraftiga långsgående tåg kan ha utgjort en sådan långskeppsförstärkning, som kunde ta upp påfrestningarna på skrovet vid grov sjögång. Hypotesen är utomordentligt intressant och kastar nytt ljus över vårt förhistoriska båtmaterial, samma vekhet i skrovet kan ju konstateras på flertalet skepp från järnåldern, även de berömda norska vikingaskeppen. Men då man tar ställning till möjligheten av en förstärkningsanordning som denna måste man hålla i minnet det faktum att medan förbluffande mycket av förhistoriska båtbyggeritraditioner bevarats till modern tid, inga som helst liknande anordningar är kända bland nordiska båtar. Och för övrigt vet vi inte någonting om vilka krav på sjöduglighet, som ställts på ett skepp som detta, ingenting om vilka farvatten det varit avsett för, ingenting om vad slags transporter det använts till och följaktligen kan vi inte heller absolut säga att b ör ha varit så eller så stabilt byggt.

Nydamskeppet har inte minst intresse ge-

nom de möjligheter till jämförelse med senare tiders skepps- och båtbyggeri, som det erbjuder, något som också flera författare utnyttjat i olika sammanhang. Det är därför en smula överraskande att Åkerlund vid bedömningen av Nydamskeppets byggnadsteknik inte tagit mera fasta på de undersökningar av ålderdomligt ännu levande båtbyggeri på nordisk botten, som gjorts i senare tid. Sålunda skulle exempelvis Per-Uno Ågrens djupgående undersökningar av båtbyggeriet i Övre Norrland kunnat lämna värdefulla ledtrådar, i allsynnerhet som här in i våra dagar byggs och delvis fortfarande byggs båtar med huvudsakligen samma grundkaraktär som Nydamskeppen. I stället har författaren valt att i första hand grunda sina jämförelser på Åke Classon Rålamb's bok om skeppsbyggeri från slutet av 1600-talet. Detta är visserligen c:a 250 år äldre än våra i modern tid gjorda etnologiska undersökningar i ämnet, men å andra sidan är ju Rålamb's värde som källa ganska diskutabelt, då man inte vet hur mycket han hämtat från sina studier vid engelska och holländska varv, där ju också andra tekniska traditioner än de rent nordiska sedan länge måste ha gjort sig gällande.

Anslutningsvis har Åkerlund gjort en översikt av båtbyggeriet i Norden under järnåldern fram till vikingatidens början och har härvid tagit upp den gamla frågan om klinkbyggnadsteknikens uppkomst, där huvudsakligen två teorier framkommit, Hufnagels utvecklingslinje från de sydda skinnbåtarna och Humblas från stockbåtarna med tillsatt extra bordgång. Åkerlund ansluter sig till Hufnagels linje i det att han anser att sytekniken, manifesterad i Hjortspringbåten, som är Nydamskeppens närmaste föregångare, är att betrakta som avgörande. Personligen anser jag att denna Hufnagels teori rymmer en stor svaghet, då skinnbåten är en skapelse där man utgår från ett skelett, en stomme av i princip samma karaktär som en kravellbyggd båts spantskelett, medan klinkbåtens särmärke utgöres av att i den bord fogas till bord oberoende av de först i efterhand insatta stöd, som spanten i en klinkbåt utgör. Med andra ord: Egentligen företräder skinnbåten och klinkbåten två i grunden helt väsensskilda skapelseprinciper.

Bilderna är nästan det viktigaste i ett arbete som detta och det är därför glädjande att konstatera att boken är försedd med ett förstklassigt illustrationsmaterial med bl. a. 5 planscher med ritningar i stort format, förutom en lång rad goda fotografier och detaljritningar. Av speciellt intresse är att här återgivits de ritningar, som Nydamfyndets tillvaratagare Conrad Engelhardt gjorde i samband med skeppens upptagande ur mossen för gott och väl 100 år sedan.

*Nils Nilsson*

ELISABET STAVENOW HIDEMARK:  
*Svensk jugend*, Nordiska museet,  
Stockholm 1964. 136 s., ill. Pris kr  
17:50.

Ferdinand Boberg förnekade att han någonsin arbetat i jugend, vilket inte hindrar att vi hittills fått den kanske främsta introduktionen till sekelskiftets konst genom Ragnar Josephsons karakteristik av Bobergs arkitektur, och att bilden kompletterats i den likaledes av Ragnar Josephson redigerade *Svensk konstkrönika* under hundra år, där notiser och avsnitt ur tidens debatt fyller ut de stora konturerna. Men detta handlar mest om arkitektur och måleri. Andreas Lindblom har sett mera "synkretistiskt" på detta starkt synkretiska skede då konst- och stilarter blandas och växer samman, och i Sveriges konsthistoria visar han hur den nya stilen skickar ut sina tentakler i konsthantverkets många föremål: i Alf Wallanders vaser eller Clarence von Rosens rosiga dörrskylt.

Andra författare har gett punktbelysning; Per Palme av keramiken, Åke Stavenow och Bo Lagercrantz av silversmidet, Ulf Hård af Segerstad av textilkonsten; Föreningen för bokhantverk har ägnat sin sista årsbok helt åt jugend. Men en större sammanfattning har saknats. Kanske har ämnet förefallit alltför motbjudande efter 10- och 20-talens hårda domar, levererade av kritiker som kämpade för en annan slags funktionalism än den jugend representerar. Men det finns de som fascinerats av sekelskiftets konst. Elisabet Stavenow-Hidemark hör till dem; hon har samlat jugendpjäser, länge arbetat medvetet med detta ma-

terial, och hennes bok *Svensk jugend* som nu kommit ut i anslutning till Nordiska museets utställning i somras är sålunda väl förberedd. Den har bevarat mycket av sin författarinns engagemang, och den är den första grundliga översikten i sitt slag. Elisabet Hidemark säger själv blygsamt, att den får göra sin tjänst tills framtida forskning nyanserat och kompletterat schemat. Jag tror, att den kommer att kunna användas ganska länge, och jag tror också att den kommer att entusiasmera andra att arbeta vidare. Kan en introduktion fungera bättre?

Den allmänna bakgrunden till jugend — art nouveau, liberty, skönvirke eller vad man nu vill kalla denna stilströmning — var europeisk i mycket vid bemärkelse, absolut inte ensidigt tysk om någon förletts att tro det; den hade också amerikanska förtrupper. Den var, eller försökte vara, socialt inriktad och syftade till en radikal omformning av människans arbetsvillkor och miljö. Rent ytligt kan man säga, att den ville åstadkomma en friare livsstil. Om denna bakgrund handlar de första avsnitten i Elisabet Hidemarks bok; där får vi en allmän gruppering och en betoning av särskilda stil-tendenser, representerade av engelsmännen Voysey och Baillie Scott, belgaren van de Velde, amerikanen Sullivan och Wienskolan slutligen med sin strävan efter enkel geometrisk form.

På olika vägar, ännu svåra att kartlägga, nådde de olika impulserna Sverige, något fördröjda kan man tycka. Ett par brohuvuden bildades. Elisabet Hidemark ägnar var sitt avsnitt åt Carl Larssons och Ellen Keys insatser. Hemmet i Sundborn och boken *Skönhet* för alla som kom ut 1899 betydde mycket som smakriktare, men de lärde inte svenska folket att tillämpa art nouveau, snarare att ta vara på sin egen tradition i fråga om inredningskonst — idolen var William Morris, inte van de Velde. En ny konstnärstyp växte fram, också i Morris efterföljd, kunnig i det mesta, mönstertecknare för porslin, arkitekt och illustratör; ingen konstart var den andra överlägsen. De samverkade ju alla för att forma en ny och bättre miljö. De stora utställningarna — rubriken lånad från Elias Cornells bok — förmedlade kontaktarna, stimulerade konstskapandet och tillät överblickar som tidigare

inte hade kunnat göras. Nu kunde man pröva och kritisera; utställningen blev i sig själv en värdemätare på det den representerade. På samma sätt som Paris-expon 1900 kom att markera kulmen på art nouveaux kontinentala utveckling, skulle Baltiska utställningen i Malmö sätta en definitiv gräns för stilens svenska fortvaro. Den bröt så att säga nacken av sig själv genom att manifesteras sin uselhet; så tyckte i varje fall kritikerna.

Efter denna serie av generella introduktioner koncentrerar Elisabet Hidemark framställningen på *konsthantverket*; keramik, glas, möbler, textil, silver, tenn och brons, affischer och bokkonst får sin särskilda behandling. Det hela är alltså uppspaltat på ett föremåls-historiskt sätt, och boken därför musealt användbar men naturligtvis lika behändig som uppslagsbok för varje samlare eller intresserad. Till deras hjälp finns också en bra litteraturförteckning och ett konstnärsregister. Recensenten, som varken är samlare eller sakkunnig, kan dessvärre inte bedöma dessa små uppsatser på konsthantverkets olika områden men kan möjligen våga sig på att säga, att avsnittet om textilierna verkar särskilt innehållsrikt.

Det som sålunda skildras, skriver författarinnan själv, är i alla de olika sammanhangen "konstnärernas ungdom, en rikt facetterad stil med klart konstnärlig målsättning". Mot denna ställer hon avslutningsvis mängden av anonyma produkter, snickerifabrikernas möblemang i ek, ljusgröna tapeter med blommönster, bojdraperier med applikationer. Det är den ungdom som den äldre generationen växte upp med — och kanske ofta lärde sig hata. Behövs det en bok som Svensk ungdom för att förändra deras inställning? Jag vet inte. Den som föreslog mig att skriva denna recension, och som borde tillhöra kretsen av opponenter, visade i förbigående att hans inställning var en helt annan. Han berättade om en vackert ljusblå näsdukskartong med näckrosdekor, som han beundrat i sin mors linneskåp. Detta var i Skåne i början av seklet; det var på det sättet, "i form av små köpesaker, som stilen hann nå ut på landsbygden".

Kanske är det i stället så att vi kan knyta an till sådana minnen för att ge ungdom nytt innehåll. Elisabet Hidemarks bok hjälper oss. I sin upplägning med bilder i svart-vitt och

färg, med inströdda vinjetter och klart skriven text kan den inte ge något annat än angenäma associationer.

Sten Åke Nilsson

IMRE KATONA: *Historische Schichten der ungarischen Volksdichtung*. Folklore Fellows Communications 194. Helsinki 1964. 36 s.

Förf. söker, som titeln anger, visa de olika historiska epoker som satt sina spår i folkdiktningen. Sålunda skulle den äldsta ungerska folkdiktningen stamma från ett jakt- och fiskestadium, dvs den äldsta epoken. Nästa stadium är normalstadiet med häst- och boskapskötsel och ett begynnande åkerbruk, tredje stadiet är åkerbruks- eller det feodala stadiet och det fjärde och sista den moderna civilisationen eller industrialismen.

De olika näringsfången har författaren identifierat med epoker i en schematisk utveckling påminnande om evolutionisternas schemata. Det är ju fråga om ekonomisk-sociala livsformer som levat sida vid sida ända fram till industrialismens och den nya tidens genombrott och som fortfarande lever kvar i icke industrialiserade områden. En periodindelning efter dessa ekonomiska principer som i sin tur tages till utgångspunkt för folkdiktningens ursprung synes rec. väl djärv.

Att de olika livsformerna med sina olika miljöer och olika näringsfång lämnat spår i folkdiktningen är förvisso riktigt. Men att därifrån ta steget och tidfästa olika motiv och typer i folkdikten synes ännu för tidigt. Jakt- och fiskestadiet skulle således ha lämnat bidrag till folkdikten i föreställningen om världen som vilar på en fisk. Detta är emellertid inget speciellt ungerskt drag. Det delas med asiatiska bönder, jägare och fiskare och återfinnes från östra Europa till Ostasien. I romanen om Oblomov låter Gontjarov Oblomovka ligga så långt österut i Ryssland, att bönderna där hade den egendomliga föreställningen om fiskarna som bär upp världen på sin rygg. Hos Aino och hos de paleosibiriska folken påträffar vi samma kosmologiska föreställning.

Föreställningen om tjuren som bär världen på sina horn skulle datera sig från nomadtidens boskapsskötsel. Folksagan skulle vara en

produkt av jordbruks- eller feodalstadiet. Sagan och dess hjältar var verkligt folkliga i den bemärkelsen, att vardagens Per och Pål kunde identifiera sig med hjälten. I övrigt finner förf., att sagans värld är alltför fantastisk för att kunna tagas som allvarligt speglande verklighetens värld. Det är man förf. tacksam för. Många psykologiskt orienterade etnologer har firat orgier i slutledningar om vad för underfundig symbolik som legat bakom olika sagomotiv.

Även om man inte med förf. vågar tidsbestämma olika motiv till olika perioder kan man uttrycka det så, att de olika livsformerna lämnat sina bidrag till det folkliga bild- och symbolspråket. Intressanta exempel ger förf. bland stjärnbildernas namn anspelade på bondelivets vardag och sysslor.

Det sista stadiet, den moderna civilisationen, ägnas blott en halv sida. Om den säger förf., att dess diktning eller arbetarfolklore hör samman med konstdiktningen, med kända författare eller kompositörer. Några exempel ges ej. Man kan förmoda, att det är motsvarigheten till den övriga europeiska proletärdiktningen, som ju hämtat stoff från jordbruks- och industriarbetarnas miljöer, välkända genom praktisk erfarenhet för dessa författare. Proletärdiktningen är — även om den icke kan räknas till den traditionella folkdiktningen — av utomordentligt intresse för de skildringar den ger av socialgrupper som länge var mer eller mindre okända för de egendomsägande. I det sammanhanget kan det vara befogat att erinra om den förskjutning i konstdiktningens intresse för olika socialgrupper som ägt rum i och med de sociala omvälvningarna. I den mån de "egendomslösa" presenterades i litteraturen — som tjänstefolk, som jaktsällskap åt högreståndspersoner eller som blott och bart staffagefigurer i romanen — var de betraktade genom borgerliga glasögon. Med proletärförfattarnas arbeten om egna erfarenheter från den för borgare och bönder främmande miljön fick forskningen också nya undersökningsområden. Att jordbruksarbetarna och tillfällighetsarbetarna inom industrin — de egendomslösa — ända till nu varit t. ex. i Amerika en bortglömd socialgrupp (uppskattad till ca 40 miljoner individer), därom vittnar Michael Harringtons 1962 utkomna bok

The other America. Det finns utan tvivel nya forskningsområden och nya forskningsuppgifter för såväl etnologen som litteraturforskaren sammanhängande med arbetarrörelsens framväxt.

Så till sist. Den som älskar zigenarmusik bör ta sig i akt. Den rymmer enl. förf. mycket som icke är äkta folklig musik. Den vittnar om småborgerlig sentimentalitet hos både musiker — och lyssnare.

Varje arbete från finsk-ugriska och slaviska språkområden välkomnas av alla endast germanskt och romanskt språkkunniga. Den långa och utförliga litteraturförteckningen noteras med tacksamhet.

Anna Birgitta Rooth.

KUSTAA VILKUNA: *Zur ältesten Geschichte der Woche* (i Folk-Liv 1957—58, s. 197—215). DENS.: *Wochenrechnung und Teilung des Jahres in zwei oder vier Teile* (i Finnisch-ugrischen Forschungen 34, 1961, s. 43—83).

Veckodagarnas västeuropeiska namn med antika traditioner visar tydligt nog, att här föreligger lån från den romerska kalendern och att övertagandet skett innan kristendomen nått lika långt. Att veckan före kristendomens införande skulle haft en allmännare spridning har betvivlats av rec. (i Bondens år s. 34 ff.) av följande skäl: 1:o såväl fornordisk litteratur som sen folktradition bestyrker vilken stor betydelse en tideräkning efter månens omlopp haft i Norden; 2:o att räkna tiden i av månvarven oberoende veckor synes i glesbebyggda trakter och före det kristna söndagsfirandet ha vållat stora praktiska svårigheter. Dessa skulle dock ha kunnat övervinnas om särskilda hjälpmedel existerade för att hålla reda på dagarnas gång. Härom finns inga uppgifter från nordiskt område och endast få från primitiva folk.

Den vecka undertecknad åsyftat är som framgår av det föregående den julianska kalenderns artificiella vecka. I den första av ovannämnda uppsatser har Vilkuna framlagt ett kombinerat sak- och ordmaterial som övertygande visar, att också på nordeurasiskt om-



råde tidigt funnits en 7-dagars vecka, men helt i anslutning till månvarvet. Redan på ett mycket primitivt stadium måste människorna ha intresserat sig för månens av- och tilltagande och låtit sitt handlande påverkas därav. Att månadsdagar som den 7:e, 14:e, 21:e och 28:e betraktats som olycksdagar återspeglar de olika månfaserna. Veckan uppstod, menar Vilku, ur behovet att hålla ordning på tabudagarna. Att en av veckans dagar varit en sådan framgår av benämningen *pyhä* på söndagen i de östersjöfinska språken. Ordets betydelse av tabu är klart ådagalagd i andra fall. Därmed skulle också lördagens namn av *lögardag*, dvs. tvätt- eller rengöringsdag, få sin förklaring: tvättning var förbjuden på en dag som var "pyhä" och måste därför utföras dagen innan. Det viktigaste beviset för att en 7-dagars vecka existerat helt oberoende av den kristna är dock bruket inom det väldiga osteuropeiska området från Adriatiska havet till Ishavet att benämna vardagarna enbart med ordningsnummer: måndagen=veckans begynnelsedag, tisdag=2:a dagen efter veckans början etc. Det bör ursprungligen ha varit dagarna i en sådan månvecka, som hos germanfolken efter antik förebild uppkallats efter hedniska gudar (tisdag=Tyrsdag etc.) Dessa namn ger då inget stöd för en förkristen tillämpning i Norden av den julianska kalendern.

Vilku påpekar därtill existensen på sibiriskt område av en slags enkla veckokalendrar. T. ex. omtalas från ostjakerna att man i en stav hade 7 hål, i vilka man för varje dag flyttade en träpinne ett steg. Det översta hålet utmärkte första veckodagen, "veckans huvud", hålet för den 3:e vardagen hade sin plats i stavens mitt, varav namnet "veckans mitt", trots att dagen innan hette "2:a dagen".

I sin andra uppsats behandlar Vilku den s. k. veckoräkningen, ännu i minnet hos mycket gammalt folk i södra Sverige i form av en baklängesräkning på 13 veckor från vårfrudagen till midsommar. Han instämmer med

Martin P. Nilsson, att det här är fråga om en gemensam skandinavisk kalender, som är äldre än den kristna tideräkningen. Det nya i Vilkus resultat är att han på grundval av det ålderdomliga traditionsmaterial han framdragit särskilt från Estland och Karelen visar att metoden att räkna veckorna baklänges tillämpats för hela året. Detta kom härigenom att indelas i fyra kvartal med vardera 13 veckor, som löpte oberoende av månen och dess faser. Innan anpassningen till den kyrkliga kalendern skulle de fyra kvartalens början ha legat omkring 13 januari, 14 april, 13 juli och 14 oktober, vilket enligt Vilkus mening kunde förklara dessa dagars märkliga roll i folktraditionen och på runstavarna såsom mitten av vintern, sommarens början etc.

Den månfaserna följande 7-dagarsveckan menar Vilku har funnits redan hos en urbefolkning av jägare och fiskare, under det att den cykliska veckoräkningen som ett resultat av västeuropeiskt kulturinflytande under vikingatiden kommit till Norden, Estland och Karelen. Att man räknat baklänges menar han kan jämföras med skolbarns och soldaters sätt att räkna fram emot ett lov eller en utryckning. Vad man kan undra över är varför månvarvens lättlästa tidmätning frivilligt ersattes av veckoräkningens besvärligare kalendersystem. Genom påvisandet av de sibiriska folkens hjälpmedel för räkningen av veckans gång har visserligen Vilku gjort den tidiga förekomsten inom nordiskt-baltiskt område av ett cykliskt veckoår sannolikare än tidigare. Men om dessa veckokalendrar haft en vidare spridning borde de rakt inte ha försvunnit vid införandet av en artificiell vecka och allra minst sedan kristendomen kom med sitt krav att söndagen skulle hållas helig.

Huru som helst utgör Kustaa Vilkus båda uppsatser magistrala bidrag i den även internationellt sett sparsamma kalenderforskningen.

Sigfrid Svensson

# FÖRENINGSMEDDELANDEN

## Styrelseberättelse 1963

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1963 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av Nordiska museets styresman professor Gösta Berg, ansvarig utgivare; professor Sigfrid Svensson, Lund, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har föreningen genom Statens humanistiska forskningsråd erhållit ett statsanslag om 5 000 kr som bidrag till tryckningen av tidskriften.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

### Ingående Balans Konto

1/1 1963

#### Tillgångar

Svenska Handelsbanken, kap.sam.räkn.	14 497: 55
Postgiro .....	2 134: 85
Kassa .....	385: 08
Tidskriften RIG .....	1:—
Nordiska museets bokförmedling, oredovisat för försäljning av RIG ..	316: 79
Kronor	17 335: 27

#### Skulder

Ledamöters fond .....	5 150:—
Tryckeri AB Thule, obetalda räkningar för RIG .....	3 819: 17
Obetalt honorar för RIG .....	270:—
Balanserat överskott .....	9 222: 67
J. Årets underskott .....	1 126: 57
Kronor	17 335: 27

### Vinst och Förlust Konto

31/12 1963

#### Inkomster

Medlemsavgifter .....	6 910: 50
Statsbidrag .....	5 000:—
Försäljning av RIG .....	280: 75
Räntor .....	507: 14
	12 698: 39
Årets förlust .....	2 738: 94
Kronor	15 437: 33

#### Utgifter

Tryckningskostnader .....	14 177: 21
Honorar .....	1 143: 50
Diverse omkostnader .....	116: 62
Kronor	15 437: 33

### Utgående Balans Konto

31/12 1963

#### Tillgångar

Kapitalsamlingsräkning .....	16 404: 69
Postgiro .....	894: 56
Kassabehållning .....	444: 12
Nordisk museet för försäljning av RIG	597: 54
Tidskriften RIG .....	1:—
Kronor	18 341: 91

#### Skulder

Ledamöters Fond .....	5 150:—
Tryckeri AB Thule för tryckning av RIG III & IV .....	7 256: 25
Obetalade honorar .....	568: 50
Att återbetala en felaktigt insänd medlemsavgift .....	10:—
Balanserat överskott .....	8 096: 10
J. Årets förlust .....	2 738: 94
Kronor	18 341: 91

Stockholm 19 februari 1964

Ingvar Andersson

Bo Westerberg

Marshall Lagerquist

## Revisionsberättelse 1963

Undertecknade av föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för granskning av 1963 års förvaltning får härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse.

Vi har granskat föreningens räkenskaper för 1963 och funnit desamma vara förda med omsorg och reda, alla utgiftsposter vederbörligen verifierade och föreningens behållning i överensstämmelse med oss företedda handlingar. Föreningens

ekonomiska ställning framgår av bifogade vinst- och förlusträkning samt utgående balansräkning per 31/12 1963. Vi får därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 15 september 1964

V. Granlund

Anders Nyman

# SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- |  |                 |   |                   |
|--|-----------------|---|-------------------|
| <i>Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar</i> av Brita Egardt .....               | 40:—            | <i>Fångstgropar och stalotomter</i> av Ernst Manker .....   | 100:—             |
| <i>Väderkvarnar och vattenmøllor</i> av Sven B. Ek .....   | 45:—            | <i>Lapparnas heliga ställen</i> av Ernst Manker .....   | 100:—             |
| <i>Scots in Sweden</i> av Jonas Berg och Bo Lagercrantz .....  | 7:—             | <i>Modedräkter 1600—1900</i> av Gunnel Hazelius-Berg .....  | 7:—               |
| <i>Tapeter</i> av Ingemar Tunander ..  | 9:—             | <i>Leksaker och spel</i> av Arne Biörnstad .....  | 6:—               |
| <i>Nordsvenska studier och essayer</i> av Manne Hofrén .....   | 30:—            | <i>Svenska byar, I—II</i> , av Sigurd Erixon .....  | 60:—              |
| <i>Bastu och torkhus i Nordeuropa</i> av Ilmar Talve .....   | 48:—            | <i>Smycken i svensk ägo</i> .....   | 24:—              |
| <i>Studier i svenskt repslageri</i> av Allan Nilson .....  | 40:—            | <i>Staffordshirefigurer</i> av Rut Liedgren .....   | 10:—              |
| <i>Broderier</i> av Anna-Maja Nylén ..   | 5:—             | <i>Leva i brukssamhälle</i> av Björn Hallerdt .....   | 12:—              |
| <i>Svensk Jugend</i> av Elisabet Stavenow-Hidemark .....   | 17: 50          | <i>Så bodde vi. Arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse</i> av Rut Liedgren ..                    | 15:—, inb. 18: 50 |
| <i>Spelkort</i> av John Bernström ..   | 7:—             | <i>Parkettläggarna</i> av Arvid Lundström .....   | 10:—              |
| <i>Bruks herrgårdar i Gästrikland</i> av Hans Beskow .....   | 45:—            | <i>Ur och urverk</i> av Sten Lundwall .....   | 18:—              |
| <i>Papers on Folk-Medicine</i> , utg. av Carl-Herman Tillhagen ..  | 15:—            | <i>Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie</i> av Gunnel Hazelius-Berg .....      | 12: 50            |
| <i>Flaskor och glas</i> av Elisa Steenberg .....   | 9:—             | <i>Generationsvärlingen inom romantikens klassicism</i> av Sten Lundwall .....                        | 40:—              |
| <i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av Arvid Bäckström ....  | 15:—, inb. 20:— | <i>Livgardisten han kommer till Gud. Studier i den militära folkdiktningen</i> av Mats Rehnberg ..... | 7:—               |
| <i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av Svante Svärdström ..   | 18:—            | <i>Kistor</i> av Gösta von Schoultz ..  | 4:—               |
| <i>Mögsjö dagbok. Verskrönika från Mögsjön, Kalhyttan, Filipstad och Ransäter åren 1793—94</i> av Anders Fahlbeck .. | 35:—            | <i>Organisterna i Västerås stift</i> av Josef Sjögren .....   | 40:—              |
| <i>Gångstigslandet</i> av Sigurd Dahlbäck .....  | 20:—            | <i>Folkdräkter</i> av Anna-Maja Nylén .....   | 12:—              |
| <i>Linnvävarämbetet i Malmö och det skånska linnväveriet</i> av Ernst Fischer .....                                  | 36:—            | <i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av Anna-Maja Nylén .....                          | 16:—              |
| <i>Lappmarksgravar</i> av Ernst Manker .....   | 35:—            | <i>Swedish Folk Art</i> .....   | 5:—               |

# Nya böcker från Nordiska Museet

## *Svensk Jugend*

av *Elisabet Stavenow-Hidemark*. Pris 17: 50

Den utländska jugendstilen har under senare år kartlagts minutiöst i en mängd publikationer. Nu föreligger också en översikt över svensk jugend, sedd mot bakgrunden av de mångfacetterade och svåröverskådliga internationella sammanhangen.

## *Papers on Folk-Medicine*

edited by *Carl-Herman Tillhagen*. Pris 15: —

Innehåller tio föredrag på engelska och tyska jämte en sammanfattande diskussion från ett nordiskt symposium i Nordiska museet kring temat "Lärda och folkliga traditioner i folkmedicinen". Bidragen är författade av framstående forskare inom medicin, folkloristik och religionshistoria.

## *Swedish Folk Art*

by *Albert Eskeröd*. Pris 5: —

I anledning av en folkkonstutställning i Amerika har denna översikt av den svenska folkkonsten och dess kulturhistoriska betingelser tillkommit. Den är inte en utställningsvägledning utan kan läsas helt fristående.

*Säljes i bokhandeln eller direkt från Nordiska Museet*